

Anatomı Dersleri:
Osmanlı Kültürü

içindekiler

Yönetici: Zafer Toprak

7 Osmanlı Kimliği
Edhem Eldem, Selim Deringil, Taner Timur

35 Osmanlı'nın Bilim ve Teknoloji Birikimi
Ekmeleddin İhsanoğlu, Emre Dönem, Kazım Çeçen

77 Osmanlı'da Üşüp Coğulluluğu
Abdullah Kurum, Filiz Yenisehirlioğlu, Gülnes Renda

105 Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkisi
Ahmet Güner Sıyar, Edhem Eldem, Mehmet Genç

147 Osmanlı'da Kültür Kurumları
Kemal Beydilli, İlber Ortaylı, Necdet Sakaoglu

175 Osmanlı Dünyasında İnanç Bilgi İkilemi
Ekrem İşın, Halil Berktaş, Süleyman Hayri Bolay

211 Osmanlı Kavşağında Geleneklerin Kesişmesi
Ahmet Güner Sıyar, Özer Ergenç, Yavuz Cezzir

Yapı Kredi Kültür Merkezi Etkinlikleri 99-94

Dizi no: 94-4

ISBN 975-363-384-X

Anatomî Dersleri: Osmanlı Kültürü

1. baskı: 1000 adet, İstanbul, Mayıs 1995.

Yayına Hazırlayan: Zeynep Ögel

Tasarım: Mehmet Uşusel

Ofset Hazırlık: Nihat Dikel

Düzeltil: Omer Çendeoğlu

Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dingç

Baskı: Alten Matbaacılık Ltd. Şti.

© Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti., 1994
Tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım için yapılacak kusa alıntılar dışında
yayıncaının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılmaz.

Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti.

Yapı Kredi Kültür Merkezi

İstiklal Caddesi No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23

247 Osmanlı'da Dil ve Edebiyat
Günay Kültür, Metrol Tulum, Nilkette Esen

Sartlanma ve aşırı gelenekçilik devam ediyor. Cami üstüne cami. Gecekondu semtine bakiyorsunuz cami dikilmiş; ama evin banyo-su, tuvaleti, yolu, hiçbir şeyi yok. Toplumumuz hep böyle. Biz geleneği olursak lamba ışığında, at arabası ile devam edelim. Son teknolojik şeyleri alalım.

Z.T.- Çok teşekkür ederiz. Bu sorudan çok bir yorum id. Bir ay sonra tekrar görüşmek üzere.

osmanlı'da zanaat, ahlak, iktisat ilişkisi

4 Ocak 1994

YÖNETİCİ: ZAFER TOPRAK

KONUŞMACILAR: AHMET GÜNER SAYAR, EDHEM ELDEM,

MEHMET GENÇ

Zafer Toprak-Efendim, Yapı Kredi Kültür Merkezi'nin düzenlediği "Kültür Mirası" dizisinin dördüncüsüne hoşgeldiniz. Bugünkü panelimizin konusu "Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkileri": Konuşmacılarımız Mehmet Genç, Edhem Eldem ve Ahmet Güner Sayar. Efendim, Osmanlı'da iktisat dendiği vakit, biz tarihçiler, genellikle iki ayrı dönemde söz ederiz. Bunlardan biri, "klasik dönem" diye nitelenen dönemdir. Osmanlı'yı kendi kabul ettiğimizde, kendi bütünselliğinde değerlendirdiğimiz bir dönemdir. Kendi normlarıyla, kendi göstergeleriyle, iç dinamigiyle çözümlemeye çalıştığımız bir dönemdir. Buna karşın, Osmanlı'da bir de "moderne dönem", "çağdaş dönem" diye nitelendirdiğimiz başka bir dönem vardır. Bu, Batıyla olan bir bütünleşme, Batıyla olan bir entegrasyon sürecinin etkin bir şekilde gündeme geldiği 19. yüzyıl sonrası evreyi oluşturur. Bugünkü gündemimizde, daha çok, klasik dönem diye nitelendirebileceğimiz bir noktada, Avrupa'daki gelişmelerin etkisinde, ama o denli bütünselmemiş bir dönemde söz etmemiz mümkün olacak.

Osmanlı'nın sanayi devrimi öncesi tarım dışı ilişkilerindeki konumunu ele almak gerekecek ve burada özellikle ahlak normlarının Osmanlı zanaatını ne denli etkilediğini, ne denli yönlendirdiğini gündeme getirme çabası içerisinde olacağız. Pre-kapitalist ya da kapitalizm öncesi Osmanlı ekonomisinin yapısına iddi? Osmanlı İktisadi yapısını nasıl tanımlayabiliriz? Bu konuya eğilmek gereği duyarcağız ve buradar giderek, ahlak ilişkilerine ve zanaata yonelme olanağı bulacağız. Ben ilk sözü Mehmet Genç'e vereceğim. Mehmet Genç bize; bu, pre-kapitalist dediğimiz dönemdeki Osmanlı ekonomisinin ana hatlarını bize açıklarsa çok seviniriz. Buyru.

Mehmet Genç- Teşekkür ederim. Sayın başkan, değerli konuşmacı dostlarım ve sayın dinleyiciler, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Klasik dönemde Osmanlı ekonomisini ana hatlarıyla özetlemeye isimi, pek ayrıntıya girmeden, önemli noktalara, önemli olduğu- nu düşündüğüm noktalara dephinerek yapmaya çalışacağım. Klasik

dönende, Osmanlı İktisadi dünya görüşünün bazı temel değerlerini, zihin dünyasına ait temel değerlere işaret edeceğim.

Osmanlılarım karar veren elit düzeyinde, ekonomiye bakışları, çağdaşları olan mercantilist Batı'dan ve aynı Batı'nın ürünü olan çağımızdaki yaygın anlayıştan oldukça değişik özellikler taşımaktaydı. Osmanlıların zihin dünyalarında, ekonomiye ilişkin tasavvur, en genel anlamıyla, ihtiyaçların karşılanması noktasında toplanıyordu. Devletin ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamak, iktisadi faaliyetin hedefi ve meşruiyet temeli idi. Yani, kısaca "provizyonist" idiler. Mal ve hizmet üreteler önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı, ondan sonra da, kademe kademe, tüm topluluun ihtiyaçlarına cevap vermelidiler. Bu sebepten, Osmanlılar, ithalat ve ihracat konusunda, çağdaşları olan Batı'nın ve bugünkü değerlere hic uymayan bir tutum içindeydi. İthalatı serbest bırakıyor, buna karşılık ihracat üzerinde, bazen yasaklamalara varan ölçüde, sıkı bir kontrol rejimi uyguluyorlardı. Devletin misyonu, bu ekonomi anlayışını sağlayacak kanunları, ilişkileri, kurumları oluşturmaktan ibaretti. Ekonomisin sektörleri ziraat, madencilik, esnaflık ve ticaret alanlarındaki temel düzenlemelerinin hedefi, niteliği bu idi.

Bütün bu karar, ilişkileri ve kurumları, teknolojik değişmenin, büyümeyenin, gelişmenin yahut en genel ifadesiyle ilerlemenin, hiçbir şekilde söz konusu olmadığı, düşünülmemiği ve tabii beklenmediği bir ortamda söz konusuydu. Bu'sebepten de, değişimeleri için bir neden yoktu. Daha doğrusu, değişimeleri idealdi. İllerleme, kötüden iyiye yahut az iyiden çok iyiye doğru, öni açık, kademe bir değişimne fikrine de hiçbir şekilde zihinlerinde yer yoktu. Evren hakkındaki temel doktrinlerinde, yanı dının yapısında buldukları modeli sosyo-ekonomik dünyaya da uygulamakta, yansımakta tekrardır etmeyordu. Yani hakikat, tipki dinde olduğu gibi, sosyo-ekonomik dünyada da tekti, buna karşılık yanlışlar sönüzu. Yanlışların okyanusunda, tek olan hakikati, nasıl dinde ve doktrinde Allah vahiy yoluyla vermişse, bir ölçüde o vahiye uyararak yerlesitleden gelenek ve tecrübelerle oluşan sistemin unsurlarını da tipki dindeki tek hakikat gibi, samsıkı muhafaza etmemiz gerekdir diye düşünüyorlardı. Buna da kısaca "gelenekçilik" diye isim verebiliriz. Bu tutumun daha sade, anlaşılabılır bir açıklamasını, belki organik bir örnekle yapmak niüntündür: İnsan vücutundan sağlığı bir degerdır, ideal bir değerdir; hastalıklar ise çesitlidir ve hepsi de istemeyen kötüyüldür. Vücutumuzda bu kötüyülden kaynaklanan bir değişime olduğu zaman, tek amacımız vardır; o da, bu de-

ışmeyi ortadan kaldırılmak ve tekrar eski sağlıklu hale dönmek. Sosyo-ekonomik alanda da yapmamız gereken, iyice denemmiş, katılanmış olan kurumları, ilişkileri korumak, sürdürmekti. Değişmeye olursa, tipki hastalık gibi, tekrar eskiye dönmemekten başka düşünlük yoktu. Bu tutumu sosyo-ekonomik alanlarda, kâğıdin filigranı gibi görmek mümkündür. Kadim olana, eski olana uygun hareket edilmesini emreden sayısız örnekte bunları görmek mümkündür. Aynı tutum, siyasi kurumlarla ilgili, daha genel düzeyde, sistemle ilgili de-neme, risale, layihâ gibi eserlerde de Tanzimat'a kadar gördüğümüz ve hep eskiyi yücelten, ondan sapımları yanlış ve kötü sayan zihin ürünlerinde de gözlemliyoruz.

Sistemin yaşaması, onu yaşatacak güçlü bir organizasyonun devamıyla mümkün olabileceği için, devlet ve onun adına hareket edenlerin ekonomide kaynaklar üzerinde kesin söz hakkı olduğunu düşünüyorlardı. Bu, tabii olarak, toplumda ihtiyaçlar skalarının en üst noktalara yerleştirildikleri devlet ve temsilcilerinin, toplum diğer katmanlarında olduğu gibi, sadece yaşamaması değil, aynı zamanda çok güçlü ve etkili olmasını sağlayacak bir ayrıcalıklı kaynak tahsisini de içeriyorlandı. "Osmanlı fiskalizm" diye ifade ettirdiğim diğerlerinin işlemesine ait karmaşık ayrıntılar girmenin ne yeri ne de imkânı vardır. Burada İhattıramamız gereken, devlet ve temsilcilerine, reayaaya, halka oranla astronomik denecek derecede imkânlar verilmekte olmasıdır. Ancak bu imkânların önemli bir sunrı vardır. Hemen hepsinin süresi, görevle sınırlıydı. Görevden ayrılan, birdenbire daha evvelki gelirininonda biri, hatta yüzde birine kadar düşen küçük miktarlara yetinmek zorunda kalıyordu. Bu da, üst kademe'lere kaynak tahsisine ait meşruyet temelinin, sistemin idamesindeki fonksiyona bağlılığını düşündürmektedir. Büyük gelirlerinonda biri, yüzde biri de, bir ferdi ve alisini sikintısız yaşatacak çapta idi. Ancak, zengin, ayrıcalıklı bir zümre oluşturmayı da imkân tanımıyordu. Aslında daha önce, görevde iken tanınan imkânlarla sağlanan hayat standartı da bundan pek farklı değildi. Çünkü görev başında on, yüz misli gelir, aynı oranda görev harcamalarıyla dengelenmemektedi ve önemli bir birimi sağlama imkânları, bu zümre için de, sunuluydu. Gelirlerin büyük çoğunluğu, görev sırasında fâlîşirler, kalabalık mağlete yapan transfer-harcamlarına gidiyordu. Bu da, gelirlerin bütünlüğüne baktığımız zaman görününen esitsizliğin, harcamalar bakımından çok daha yumuşak hale gelmiş olduğunu gösteren bir olgudur. Bu-

na rağmen, bir devlet görevlisi cimri davranış up yahut tasarruf edip transfer harcamalarından kısarak birikim yapmışsa, bu birikimin, ölümünden sonra, klasik dönemde tünüyle devlete intikal ettiğini yahut transfer harcamaları çerçevesinde düşününeceğimiz, vakıflara dönüştüğünü de biliyoruz. Klasik dönemde, Osmanlıların ekonomiye bakışlarının, iktisadi dünya görüşlerinin genel çerçevesini, prensiplerini böyle özetleyebileceğimi düşünüyorum. Bu formal çerçeve içinde, muhtevanın niteliklerine ait söylemektecekler nelerdir diye sorarsak, bu, bir bakıma, Osmanlı iktisat-tarikhinin ayrıntılarına girmek olacağın, bir kenara bırakmak ve bu panelin konusu içinde kalarak ahlak "ve zihniyet dünyası ile ilgili değerler" konusunda, önemli gördüğüm birkaç noktaya değişimek istiyorum.

Biraz evvel, elitin, kontrolüne verilen kaynaklar açısından imtiyazlı, ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunduğu, ancak gelirler bakımından görünen bu eşitsizliğin, harcamalar açısından bakıldığı, gerçekten Osmanlı iktisadi dünya görüşünün, zihniyetinin içinde karşımıza çıkan ilk değerlerden biri, "esitlikci" eğilimin hakim bulunmasıdır. Esitlik ile eşitsizliği iki kutup gibi koymas, Osmanlıların iktisadi alanda, daha çok eşitlik kutbuna doğru temayül ve hakeret ettiklerini, önemli temel değerleri arasında eşitlikçiğin yer aldığına söyleyebiliriz. Dirin Tanrı öndeği eşitlik akidesinin sızyal-İktisadi alanda da; geniş ölçüde yankısını bulduğuunu söylemek mümkünündür. Sistemin idamesindeki, yaşatılmışlarındaki stratejik rolüne bağlı olarak, elite tanınan sınırlı ayrıcalık dışında, ekonominin sektörlerinde hakim vektör olarak eşitlik, önemli bir konumda yer alır. Ziraat, madencilik, esnaflık, hatta ticarette büyük farklılaşmalarla meydan vermeyecek bir düzenlemeyi klasik döneminde, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, devletin hem doğrudan müdahalele-ryile hem de meydana getirdiği kurumlar aracılığıyla dolaylı olarak, sürdürmeye çalıştığı görülmektedir. Ziraat, madencilik, sanayi, ticaret, esnaflıkta kaynakların bölüşümünde büyük farklılaşmaların oluşmasının esasti. Bütün bu sektörlerde, üretim faktörlerinin mümkün olduğu kadar eşit veya eşitlige yakın bir dağılmış içinde kalması idealdi. Devletin, üretim faktörleri üzerinde kurduğu kontrollerle, bu durumu korumaya gayret etmektedir. Bu konuda grubun yetkisi, dumyayı. Ekonominin hâkim sektörü olan ziraatte, toprağın üretici köylü aileleri arasında esite yakın oranlarda bölüşürtülmekte olduğunu, 15.-16. yüzyıllardaki tâbirlerden açıkça anlıyoruz. Osmanlı sistemi, topraksız köylü kadar, büyük toprak sahiblerini de, normal,

sistemik saymamış, sistemin dışında düşünmüyordu. İnsanlar günlük hayatta bu düzenlemelere tıpmaktı, şüphesiz, her zaman uysal davranmadılar. 17.-18. yüzyılların büyük çiftliklerini, ayanları, hem pimiz, genel literatürden, biliyoruz; ancak, devlet bu değişimini, sürekli olarak, karşısına oldu ve hiçbir zaman bunlara meşruyet tanımadı. O kadar ki, bağımsızlığa kavuşan Balkanlar'da, 1930'larda yapılan toprak reformları vesilesiyle toplanan istatistik verilere göre, bağımsızlıklar 100 sene sonra bile, eşitlikçi toprak dağılımının, Osmanlı bölgeleri ülkelerinde, varlığını hala korunmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bunu, Osmanlılar, üretim faktörleri üzerindeki devlet, kontrolü sayesinde sağlıdalar. Toprakta mülkiyetin devlete ai: bulunmasının pratikteki başlıca amacı, kaynak dağılımını eşitlikçi bir denge içinde tutmak, üretim ve refah, teknolojinin değişenediği bir ortamda, azamiye çıkarılabilmesi. Onun içindir ki, ikinci önemli üretim faktörü olan emek de kontrol altında tutulmuş ve bu da toprak mülkiyetinin devlet elinde bir alet olarak kullanılması sayede, içinde başarılı olmuştur. Toprağı terketmek veya işlememek, bu sayede, devlette rahasızlıkla yasaklanabilmisti. Bu eşitlikçi dağılmış, şehirlerde faaliyet gösteren esnaflardan da, aşağı yukarı, aynı şekilde cereyan etmiştir. Esnafların birbirine yakın büyük ölçüdeki küçük işyerlerinden oluşan birer cemaat olarak örgütlenmelerini sağlayan devlet, onların da kaynak dağılım açısından, tipki ziraatteki gibi birbirinden farklılaşmalarını engelleyen mekanizmaları çok kere bu esnafların kendi çatıları ile kaynaştırarak işletmiş, sağlamıştır. Esnaf örgütlerinin hammaddesi, işçi, tezgah sayıları bakımından, birbirine yakın büyülükteki üyeleri tarafından oluşan bir zümre olarak doğması devlet tarafından bir kere sağlanaktan sonra, örgüt kendi dinamisi içinde bunu sürdürmüştür.

Osmanlı zihninde bulduğumuz bir diğer değer demeti, "reakabet" ve "çatışma" yerine, "İşbirliği" ve "dayanışma" değerlerine öncelik tanınmasıdır. Esnaf örgütleri bu değerlerin hayatı geçirildiği temel örnekler arasındadır. Ama her düzeydeki topluluklarda, -mahalle, köy veya cemaatlerde, askeri birliklerde, bürokraside- rekabet ve çatışma kötü, işbirliği ve dayanışma iyi sayılmış; birincilerden kaçma, ikincilere ulaşma ideal kabul edilmiştir. Bu genel trende uygun olarak, iktisadi alanda da rekabetten kaçınılmıştır. Fiyat, ücret, üretim alanlarında rekabetin asgariye indirilmesi headacheflenmiştir. Grup içi dayanışma esas olarak belirlenmiştir. Buna aykırı, davranışlar karşısında öngördelen başlıca önemli ceza, grup düşme atılmak, yalnız birakılmaktır. Bu konuda grubun yetkisi, dumyumu tesbit edip kadıya sunmaktan ibaretti. Mahalleden, esnaf ör-

gütlerinden atma işlemi, bizzat grup tarafından yapılamaz, ceza-landurma yetkisi, her zaman için, kadya ve onun üstündeki son merci olarak Divân'a ait bulunurdu. Gruba düşen, uyum içinde ya-şamayı sağlamak, bunun için uğraşmak; cezalandırmak onun gö-revi değildi. Böyle olsaydı, muhitemelen, grup içi klikleşmeyi önle-mek ve ihtilafları kontrol altına almak herhalde kolay olmazdı, di-ye düşünmiş olmalar. Mesela, esnaf örgütleri, uyacakları kuralla-ri ve yöneticileri kendileri serbestçe, otonomi içinde belirlerlerdi. Kadya götürüp tescil ettikten sonra, tesbit ettikleri bu kurallar ve seçikleri yöneticiler, mesru ve uyuşması zorunlu hale getirlerdi. Kurallara veya yöneticiye uymayan, muhakeme ve teckiye' ede-mez, sadice kadya götürüp şikayet edebiliyorlardı. Bu cezalar beliri bir süre ile sunrilydi. Meslekten ve gruptan ebedi olarak atılmak, çok ağır ve nadir, görülen cezalardandı. Çoğunlukla, kusa süreli, meslekten men gibi cezalar uygulanır, üye, cezası bitince gruba ge-ri dönerdi. Kurali her çığneyen de cezaya çarptırılmazdı. Grubun, fiyat, kalite, teknoloji, çalışma saatleri ile ilgili kuralları çığneyen üyeleri, kadi huzuruna getirildikten sonra, kadi, ekseriya, ufak te-fek davaları afriederek hallede; şikayet edilen üyesi de grupta ba-rişturarak işi yoluna koyardı.

Burada, Osmanlı'nın üçüncü önemli değeri de karşımıza çı-kır-yor. İtidal ve aşırılık kutuplaşmasında, Osmanlılar itidal'i, temel değer olarak zihinlerine yerleştirmiş görünüyorlar. Din ve tasav-vutta temelini bulan itidal, hemen her alanda, geniş bir geceviliğe sahip, vektor değerlerden biriydi. Bu evrensel değerin, iktisadi alandardaki tezahürleri, az önce deyindığım cezalarda açık şekilde ifa-desini bulur. Naâh'a, kalite, fiyat ve ölçüre uymayan davranışları hemen cezalandırmaktan, kadıların genellikle kaçındıklarını: insa-nın tabiatından gelen yanılma ve hataların hemen ve sert şekilde, bugün tammin ettiğiniz hilafına, pek cezalandırılmadığını, ilk defa işlenen suçların -büyük de olsa- genellikle afriedildiğini; an-tak mükerrer suçlu olanlara, gerçekten suça eğilimli olduğu tespit edilenlere, ceza verildiğini görüyoruz. Üretim ve tüketimde itidal, hatta itidle uymakta bile itidal, temel değerler arasıydı. Yani, aşırı ifrat'a kaçan bir itidalcilik de yoktu, istisnala daima yer var-rebildiğim kadariyla, iktisadi zihniyetle ilgili temel değerleri özet-lemiş olurum.

Bunlara belki, doğaya, özellikle bitki ve hayvanlara gösterilen şefkatli ilgiyi de eklemek gereklidir. Bu ilginin, cezai yaptırımlara bağlanmış, dikkate değer örnekleri de mevcutdur. İzin veriseniz,

bir tanesini zikretmek isterim. İstanbul'da şehir-içi taşımacılığı ya-pan hamalların önemli bölümünü oluşturan atlı hamallar hakkin-da, Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan bir hüküm şöyle der: "Hamallar, yük taşıttıkları hayvana, yükü yerine teslim ettiğen sonra binerek geri dönünektedirler. Bu, hayvana eziyetdir. Hayvan, dönüsü boş olarak yapmalı ve dirlendirilmelidir." Bir kısım hamallar, Divân'ın bu hükmüne aykırı barekete devam etmiş olmalar ki, bir süre sonra çıkarılan diğer bir hükmle, binmeyi filen, ölüyici olmak üzere, semerelere, sıvı ucu yukarıya doğru civiler çakılmasının mecburiyeti getiriliyor ve buna uymayanların, istenilen men edileceği kesin bir dille ifade ediliyordu. Hayvan hakları konusunda oldukça kararlı ve sistemli bir tutum içinde oldukları, birçok benzeri arasın-dan sunduğum bu küçük örnek yeteri kadar izah eder sanırım.

Bütün bu değerlerin, doğrudan veya dolaylı olarak, esas kay-nağını dinden aldığına da eklememiz gerekdir. Dini değerler deyin-ce, tabii ki, İslami değerler öncü planda ve en başta dur. Ama diğer dinler, özellikle, "kitâbi" diye nitelenen dinler, Yahudilik ve Hristiyanlığın bütün şubeleri de, bunlara dahildir. Eşitlik, dayanışma, itti-dal, hoşgörü bakımından bu dinler arasında fark çok azdır. Os-manlı elitenin nazarında hâkim din, şüphesiz İslam'dır, ama diğer-lerinin hoşgörüye mazhar olduğunu herkes biliyor. Dini gruplara ilgili bilinen hoşgörünün ötesinde, daha derin bağlantılar var-dınlar arasında. Eşitlik, itidal, dayanışma, yalnız aynı dinden olan-lar arasında değil, değişik dinlere mensup olanlardan oluşan mu-hit gruplar için de söz konusuuydu. Köy, mahalle, esnaf topluluk-ları da, değişik dinden insanları, aynı dayanışma, eşitlik ve itidal değerleri etrafında biraraya getiren gruplardı ekseriya. Öyle olma-dığı hallerde vardır, sadece belki bir dîne ait meslekler, mahalleler, hatta şehirler vardır, ama muhîtîlik, Osmanlı klasik döreminde tipik ve geneldir. Osmanlı elîti, ekonomik hayatı, belirli şerî' i istis-nalar dışında, herhangi bir fark tanımazdı dinler arasında. Yüksek rütbeli bir müstümâna alacak verecek davası olan bir gayrîmuslim işçinin, delil bulamadığı hallerde, kendi kutsal kitabı üzerine ye-min ederek davayı kazandığı, çok görülen örneklerdir. Hoşgo-rünün tahmin ettiğimizden de derin olduğunu gösteren bir delîl, Kanuni'nin ünlü Şeyhü'lislâm Ebussuud Efendi'ye aittir. Yayınlan-mış olan bir fetvâda Ebussuud Efendi, "Müslüman olmayan bir ehli kitap, kendi inancını, doktrinini açıklarken İslam'ın kutsal saydığı değerlere dil uzatırsa, onları kücültücü ifadeler kullanırsa cevap olarak, 'Hiçbir şey lazımlı gelmez, amacı İslam'ı kücültmek

değil, kendi doktrinini ortaya koymaktır. Yapılacak herhangi bir söz konusu değildir." dive ifade eder

Bütün bu değerler, ne derecede berimseniyordu, ne ölçüde fil-
len etindi, diye sorarsak, bunu, ampirik tarihin ımmânia gitme-

den, sadece şu kadarını söyleyerek, cevaplandıracığım. Buna bir emirler, buyruklar, ihtarları çözen belgeler gibi sayısız kalıntılar- dan çıkarılabilen, bütün bu kalıntıları türen yetkililerin, üzerinde hareket ettikleri zihin bandına damgaları basılmış görünen değer- lerdır. Ama elbette ki istatistik frekans söz konusudur. Denilebilir ki, bu değerlere her zaman, herkes istisnasız uymuş olsayıdı, muh- temelen bu değerlere varlığından bile haberدار olmakta zorluk çe- kerdi. Biz genellikle, ihtaraf ve ihtarafardan, çatışma ve saptımlar- dan bu değerlere varlığını tanık oluyoruz. Ancak, tankılığımız, bu değerlere uyma eğiliminin hâkim bulunduğuunu, istatistik frekan- sin yüksek olduğunu düşündürecek niteliktedir. Eşitlik değerinin ne ölçüde geçerli olduğunu, 19. yüzyılın başlarına kadar, mese- esnaflıkta ve ziraatte, önemli bir farklılaşma olmadığını biliyoruz. Esnaf grupları içinde, 19. yüzyılın başlarında, en fakir ustalarla en zenginleri arasında servet ve kaynak bakımından farklılaşma dere- cesi dört ila yedi de bir oranındadır. Yani, en zengin ustası, en fakir ustasından, azami 4 ila 7 kat zengin olabilemektedir. Bu yelpaze, meşe- la 17. yüzyılda, 18. yüzyılın başlarında biraz daha düşüktür, yanı üç ila altı arasındadır. Giderken biraz açılmıştır, ama çok küçük bir açılmıştır söz konusu olan, Ziraatteki durumu biraz evvel söyle- dim, Balkanlar 1930'larda bile dünyanın en eşitlikçi toprak dağı- lımı gösteren bölgelerinden biriydi.

Z.T.- Ticaret erbabi da dahil mi buna? Yani esnaf dedığınız vakit, onları ayrı bir kategori olarak mı görüyoruz bu oranları ve- rirken?

M.G.- Ticaret sektörü biraz farklıdır. Birim işletme için gereki asgari sermaye, özellikle likit sermaye, ziraat ve esnaflığa nazaran hem daha büyütür, hem de sektör içi farklılaşma biraz daha fazladır. Bununla birlikte, ticarette de işin gerektiği asgari sermaye miktarını az veya çok huzla büyütücek birikim imkânlarını sunurları- duran ciddi ve önemli engeller mevcuttur. Ticaret, özel şahıslarca yürütlmekle birlikte, bir nevi kamu hizmeti gibi düşünüliyordu. Ticaret etbabuna, sosyal-ekonomik düzenin idamesindeki aracı ro- lünü, görev duygusu içinde ifa etmek üzere, ayakta kalmalarına yarayacak belli sınırlar içinde bir kâr marjı tanınır, ama bu sınırları aşarak spekülatif zenginleşmelerle pek imkân verilmezdi. Meşru kabul edilen kâr haddi, esnaflar için olduğu gibi, %5 ile %15 arası-

derece zor, ekseriya imkânsızdı. Osmanlı otoriteleri de bunu yakından bilmekte ve izlemektediler. Nitelikim, İstanbul'dan epeyi uzak bir doğu kentinde, 18. yüzyılın başlarında ölen bir tüccarın büyükçe bir miras bıraktığı anlaşılır, Divân, buna hemen el koyma emrinin verilmesi şu gereklîye dayanıyordu: Bu derecede büyük bir birikim ticaretle nümkün olmaz, mühtemelen iltizam işlerine girilmiş olmalıdır; eğer böyle ise, askeri zümre mensubu sayılacağı için mirasına müdahele hakkı da doğmuş demektir. Söz konusu mirasın hacmi, zamanın ölçülerine göre esnaf veya çiftçilerinkinden büyük olmakla birlikte, askeri zümrenin üst tabakasında bulunan mesela vezirlere ait ortalamâ mirasla kıyaslandığında yarısı ile dörtte biri arasında görünen bir meblağdan ibaretti. Birikim imkânları, gelirlerinin yükseliği itibarıyle sadice zümrenin üst kademesi için mevcuttu; ancak onların da meşru varisi devlet olduğu için, özel ellerde sermaye oluşumu şansı son derecede kısıtlıydı, diyebiliriz.

Külliandıkları sermaye mukadder ticarete orantı daire büyük, aksine genel anlamda ticaret sektörü içinde saysak bile, ayrı mütaala etmek doğru olur. Kamu görevi anlayışı burada çok daha net ve kesindi. Sarrafların temel fonksiyonları devlet maliyesinin finansmanını sağlamaktır. Bu sebepten bunlara tanınan kâr haddi, ticaret ve esnaflık takinden daha yüksek ve faiz haddine eşit düzeyde, %20 ile %24 arasında idi. Birikim imkânı diğer sektör mensuplarına orantılı daha büyülü. Ancak risk tehdikeleri de çok yükseldi. Ayrıca, sermayeleri ne kadar büyütürse büyütür, devletin mali sisteminin geriştirdiği likiditeyi sağlamakla sunrı tutulan kamuusal hizmetlerin dışına çıkararak yattırmaları, kapitalist gelisme yolu tutacak işlere kalkışmaları, hattpa ticarete girmeleri bile sınırlanmış bulunuyordu.

Yatırım konusunda, ticaret sektörünün diğer kesimleri de devrettilen, doğrudan veya dolaylı engelleri ile karşıya idiler. Kârtahdidi, narh ve diğer denetlemelere rağmen bir tesadüf eseri olarak bir birikim oluşmuş ve bu devletin gözünden kaçmış bulunsa

bile, bu birikimi ekonominin diğer sektörlerinde yatırıma dönüsürme imkânları son derece kısıtlı, hatta imkânsızdır denilebilir. Ziraat ve madencilikte, miri mülkiyet ve kontrol rejimi buna imkân tanımadığı gibi, sanayide de esnaf örgütlerinin kesin engellemeleri söz konusu idi. Ticaret sektörü içinde kalaraç, mesela esnaf örgütlerinin kapsamadığı kursal emeği örgütleyerek Preto-endüstri'ye yönelme olduğu hallerde ise devletin adeta sistematik bir refleksle bunları ne tür yasaklamalar içinde hapsettiğine dair örnekleri, burada ayrıntıları ile sunacak vakitimiz kalmadığı için konu ile ilgili bir makaleme atıfta bulunmama izin vermenizi rica ediyorum.⁽¹⁾

Burada, sözümüz bitiriken, kısaca özetlemek istersem, şunu söyleyebilirim: Osmanlı sistemi kapitalizme sadice kapalı değil, aynı zamanda karşı iddi. Kapitalizme en açık olması gereken ticaret sektöründe gördüğümüz sinirlama, kontrol ve düzenlemelerde, bunu belki en açık şekilde müşahade etmeyi fırsatı buluruz. Teşekkür ederim.

Z.T.- Biz teşekkür ederiz. Evet, Mehmet Genç arkadaşımız, kusa bir süre içerisinde tüm Osmanlı Klasik Dönemi'nin ana göstergelerini, ana eksenlerini verdi. Hakikaten, Osmanlı dendği vakit, Klasik Osmanlı dediğimiz vakit, bunun, ana unsurları, belirtildiği gibi, provizyonist, yanı Batı'da mercantilizm gündeminde iken bizde tam tersi bir yapının ortaya çıkması olası; geleneksel, gene keza Batı'da modern çağ dediğimiz dönemde halde bize çok daha farklı bir yapının, geleneksel yapının baskın konum, fiskalist, yine devletin hakim konumunu ön plana çıkartan bir yapı. Zihniyet sorunlarına eğilindiği, eşitlikçi, adil, bir toplum yapısının ortaya çıkışmış olduğu, rekabet-çatışma unsurunun olmadığı, işbirliğidayımış unsurunun ön planda olduğu ve keza, aşırılıklardan mümkün olduğu kadar kaçınıldığı ve itidal, hoşgörünün vurgulanlığından belirttiliyor. Şimdi ben, Ahmet Güner Sayar arkadaşımıza döndürüyorum. Bu tür bir yapının oluşmasında, din'le ekonomi ilişkisi nasıl oluyor? Bu dönem aslında Osmanlı'ya özgü bir şey mi, yoksa aynı ilişkiyi, çok daha gerilerde, bir ölçüde "medieval" Avrupa'da da görmek mümkün mü? Osmanlı'nın zihniyeti Avrupa'daki zihniyetten ne ölçüde fark ediyor ve İslam in bu yapılanmadaki rolü nedir, ağırlığı nedir? Bunu bize açıklar musın Ahmet?

Ahmet Güner Sayar- Teşekkür ederim. Saygıdeğer misafirlerimiz, hepini saygı ile selamların. Zafer Toprak arkadaşım soruyu çok güzel bir şekilde ortaya koydular. Kapitalizm, günümüzde dünyaya hakim, dünyayı güvenen iktisadi bir sistem. Bütün zaman-

lar ve 'büttün mekânlar için, her devirde alım satım olagelmiştir. Ancak Avrupa'da 17. yüzyılın ilk çeyreğinin öncesine gelinceye kadar, ortada ne kapitalizm vardır, ne de kapitalist. Bu sunu ortaya çıkarıp, sistemin birlüləşməsini sağlayan tez, din-iqtisat İslâkileri çikanan, sistemde ortaya çıkmadığını inceledi. Sorun şu: Evvela, iktisat ile ahlak arasında sağılıklı köprülerin atılması gerekiyor. Bir metli hocamız Sabri Ülgener "İktisadi İnnihat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri"nde etrafı bir şekilde, kapitalizmin neden Osmanlı üzerinde ortaya çıktıığını inceledi. Sorun şu: Evvela, iktisat ile ahlak arasında sağılıklı köprülerin atılması gerekiyor. Bir başka ifade ile, iktisat ahlak nedir ve kimler için zorunludur? Eğer zamanımız genel olsaydı bu soruyu üç farklı aşamada incelebilebilirdik. Evvela kapitalizm öncesi, sonra bu sorunu yaşadığımız güne ve nilayet bunu ileriye doğru çekerek takılı eder ve günümüzdeki çok önemli sıkıntımıza, belki işıklar salabiliirdik.. Ama tızcığum buna vaktiniz müsait değil. Soruya şu şekilde cevaplandırmak istiyorum: İktisat ile ahlak arasındaki bağlantı kurulduğuktan sonra, neden kapitalizm Avrupa'da 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Hollanda-İngiltere eksenine oturdu ve buradan Pergelin sert ve sağlam ayağını dünyadan diğer bölgelere saldı? Bu arada kapitalizm Atlantik'in sağlı sollu ülkelerinde zaman içerisinde hareket eden bir ekseri oluştururken, Osmanlı neden bu alemin dışında kaldı? Bu sorulara cevaplar ararken sorunu bizim öz gercerliğimize getirmek istiyorum. Bunu yaparken, üzerine eğildiğimiz konuyu mistifiye etmek istemiyorum, ama sohbetimizin şu noktada koyulmasını çok arzu ediyorum: İnsanlar hep akıbetlerinin ne olacağını merak ederler. Aslında soruyu toplumsal açıdan sormak lazım. Kısaca bizim bugünkü sorularımızın cevabı ağırlıklı olarak Osmanlı'nın içinde gizlidir. Mehmet Genç hocamız, çok güzel, etrafı bir şekilde aydınlatıcı izahlarda bulundular. Ancak, eğer yanlış anlanmadıysam, sorunun esas noktası devlet yapısının bireyin üzerine abanmasından kaynaklanıyor. Bir başka ifade ile tanzim edici, nizamlı devlet yapısı Osmanlı'da kapitalizmin kuvvetlerinin çakmasına engel olmuştur. Kapitalizm ilk kuvvetimiz Osmanlı'da çökkenmiş miydi? Ben soruyu cevaplamadandan önce iktisatla ahlak arasında zorlu köprüleri atarak kurnak istiyorum. Toplumsal yapıda, önceki ekonominin kaptanları, ekonominin güdenler, yanı teşebbüs erbabı, girişimciler, bireylerin doğal çevrelerini, diğer iktisadi grupları, bu arada tüketicileri, işçileri, ham madde satıcılarıyla kendi gruplarının diğer üyelerini, kendilerileyi ilgili iktisadi mal ve hizmet üretimini, daha sonra da tüketimine ilişkin toplu ve ferdi dav-

1) Mehmet Geç, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Toplum ve Ekonomi*, Sayı 2 (Eylül 1991)

ruruşlarını karakterize eden, bunu bir çerçeveye içerisinde tutan fikti ve fiziki tepki ve etkinliklerin toplamı. Dolayısıyla sorunun öz yapısı, ki bu muğlak tarifin can alıcı noktasıdır, insanların kendilerini bir davranışsal kalıba, bir ilmihale, uydurması demektir. Eğer biz bu noktayı iyice kavrarsak kapitalizmin çıkış noktasını da kusatmış, dîn'le iktisat arasındaki bağlantıyı da bulmuş oluruz. Ekonomik düzlem günümüzde hiçbir zaman ilmihal sunmaz. Sündüğü ahlak ise dünyevileşmiş, sekülerize ahlaktır. Ancak, çıkış itibarıyla, kapitalizme ilk kılçımı çakan, Max Weber'in adımlarını izleyerekten söyleyelim. Protestant ahlaki olmuştur. Şimdi bu noktaya gelen meden evvel şu can alıcı soruyu sormak istiyorum. İktisat ahlaklı, yaşadığımız hayatı, nasıl bir iktisat zihniyetinin doğusuna imkân vermektedir? Dolayısıyla, norm ile, bir ilmihalle, gerçek hayatı ortaya çıkan bir çatışma varsa şebepleri veya sağlanan uyumun talihi için, bu ilk aırka planın talihi yapmamız bizim için zorunludur. Bunun aydınlığında evvela çok kısa çizgiler içerisinde kapitalizm öncesine/ değişimmem gerekiyor. Bir Japon dizisi olan "İpek Yolu" çok manidarır. 11. veya 12. yüzyılda bir Suriyeli tacir, çolugunu çocuğu evde bırakarak, aylar süren yolculukla Tienşan dağılarını, Taklamakan çöltünü aşar Çin'e ulaşır. Orada dengini açar, malını satar. Sonra aldığı parayı, kemeri bağlar, sonda bütün o yol gerisin geriye döner. Geçtiği çölde yol yoktur, varolan yol ise bir kum fintmasıyla kaybolur. O yollarda haydut vardır, yılanı çiyam vardır. Dile getirmek istediğiniz olgu şu: Bu ne kazanç hırsıdır ki böyle sine tehlikeli yolculuğu o insana cazip hale getirir. Göründüğü gibi İpek Yolu'nda alım satım var. Fakat bir kapitalistten ve bunların biraraya getiren ve bir ilmihale uyandırmayı da. Akdeniz'e gelelim: 16. yüzyılda Braudel'in Akdeniz'ine. Bu yüzyılda Akdeniz'in doğusu Türklerin, batısı Avrupalıların elinde. Doğu'da biz Türkler mistik, memnun, mütebessim, devletin güdündü altında, gel dedikleri zaman gelen, git dedikleri zaman giden, dünyaya endişesi pek fazla olmayan bizim atalarımız. Huzurlu, rahat, esyayla kavgası yok, kafası salım. Batı ise kaynamaktı. Bir tarafta Türkler, Kızıl Elma peşinde; Türk akıncıları tüflerine doğru gidiyor, öbür tarafı ise deniz. Avrupa insanı sıkılmış vaziyette. Üstüne üstlük bir de din ve mezhep çatışmaları var. Bu arada İspanya ile Türkler arasında sıkışan, daha çok Türklerin göz koyduğu İtalya var. Onun akibeti ne olacak? İşte bu hengame içerisinde Katolisizme başkalduran insanlar bu mezhebi protesto ederek yeni bir mezhep olan protestanlığı, ortaya koyuyorlar. Calvinist papazzalar Katol-

liklerin iktisat ahlakına başkaldırıyorlar. Katolisizme göre bir zenginin cerneye girmesiigne deliğinden geçmesi kadar imkansız bir olgu. Demek oluyor ki cennete gitmek sular düş. Calvinist papazlar bunu ters yüz edip şunu söyleyolar: "Çalışıp kazanan ve bitiktiren Tanrı'nın sevgilisidir." İşte, Katoliklerin iktisat hakkını, ahlakını protesto ederken bu minval üzerinde yeni bir iktisat ahlakını ortaya koyuyorlar. Şimdi protestanlığın norm olarak oluşturduğu iktisadi ahlakın içeriği tabii ki tartışma konusu. Ama bilinen bir şey varsa, televizyon dizilerinden izlediğiniz Kapitan Onedin ve benzeri insanlar, aynı iktisadi ilmihale uyan, çalışıp kazanan, ve sermaye terakkümünü Batı Avrupa'da geliştiren insanlar. Demek oluyor ki protestan ahlaklı, bu ateşlemeyi gerçekleştirmiştir. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Hollanda-İngiltere ekserine oturan kapitalizm artık yol almaya başlayacaktır. İlk yaptığı iş, ekonomi ile devlet arasındaki durumu sağlamaktır. Bunu tüketimin tabana oturtulması izleyecektir. Netice itibarıyla, kapitalizm toplumsal tabanını buluyor ve Akdeniz'in 16. yüzyıldaki dünya hakimiyeti son buluyor. Bu arada, Akdeniz'in devrediği kalmasıyla Osmanlı ekonomisi de bir ortaçağlaşma sürecini başlatmış bulunuyor ve ekonomi içe çekilmeye başlıyor. Kapitalizm Batı da bu minval üzerinde yol alırken, normala reel arasında, biraz evvel taslağından ilmihale uyan insanları yetiştiriyor. Bu noktada, Robert Merton'un yaptığı araştırmaya Max Weber'i teyit ediyor. O da şu: İngiliz Bilimler Akademisi'nin üyeleri dinlerine göre araştırdığı zaman, Merton'un ulaştığı rakam şu: kademe'deki yirmi üç bilimadamlarından yirmisi Protestan, ikisi Katolik, bir tanesi Yahudi. Bunlar içerisinde Sir Isaac Newton da var. Buradan hareketle kapitalizmin seyrini kendi haline bırakılmış. Ama bizim kendi gerçekliğimize geldiğimiz zaman, norm olarak, ya da bir iktisat ilmihali olarak, ortada, İslamiyet duruyor. İslamiyet, özünü Kur'an ve hadisten alıyor. Kur'an, içe geçmiş, biri diğeri için vazgeçilmez iki ayet grubundan, müteşekkili. Bunalardan bir tanesi "muhkem ayetler". Kisaca "şunu yap, bunu yapma, bundan sakın," diyen ayetler. Diğerisi ise bunlara hü alakası olmayan "müttesabih ayetler" grubu. Bunlar, yorumla, spekülaysyona açık ayetlerdir. Kur'an-ı Kerim spekulatif ayetleri koyuyor, fakat korumasını da üstleniyor. Bu ayetlerin kâmil insanlar tarafından, yorumlanabileğini söylüyor. Şimdi, bizim baktığımız zaman, ortada kapitalist, diyemeyeceğimiz, günlük ve geçimlik bir kazanç peşinde koşan insanlar olduğunu görüyoruz. Bu insanların iktisadi ahlaklı, mal biriktirmeye yönelik bir davranıştır. Halk ruhiyatından topladığı-

muz izlere baktığımız zaman "Sana mu ismînlardır bu yalan dünya-
yı," "Dünya fâni, Allah bâki," anlayışının rasyonel iş organizasyonu
nunu ortaya çikarmayaçağı açıktır. Dolayısıyla biraz evvel model
itibarıyla verdiğim Kur'an'ın ikinci yan, müteşabih ayetlere bakula-
raktan ortaya çıkan tasavvuf, bizim insanumuzın iktisadi maddeye
uzanmasını engellemeye çalısması. Bir başka ifadeyle, Protestan ahlakundan
çok daha engin ve kapsamlı bir İslam ahlaki olmasına rağmen, il-
mihal olarak İslam tasavvufu biz Türklerde, Osmanlı gereğinde
sermaye birikimini engellemeştir. Neden bizde tasavvuf bu kadar
duru tek tanrılı değil. Fakat Maveraünnehir boyalarında din yayan
Araplarla, cengaver bir irk karşılaşınca, Araplar bu cengaver irki
yenemeyeceklerini, buna karşılık da Türkler de Araplardan duşa
bosalan dinin, kendilerinin sahib oldukları dünden üstün olduğunu
görüyorlar. Bir başka ifadeyle, Türkler zorda değil, fakat aklederek
İslamîyet'i kabul etmişlerdir. Onun için, biz Türkler, Araplara ni-
petle, mezhep kurucusu değil, tarikat kurucusu olmuşuz. Bir başka
iadeyle, Tanrı'ya kapsusundan Tanrı'dan konkarak (yani "mehâfîtullah"
kapısından değil), "muhabbetullah" (yani Tanrı'yi severek) girmi-
lerdir. Tanrı'ya severek yaklaştıklarından Anadolu ya Maveraünne-
hir boyundan gelen insanlar, Köprülü çizgisinde, rahmetli Bar-
kan'ın da ispat ettiği gibi, "kolonizatör Türk dervişleri" olmuşlardır.
Şimdi bu insanlar daha ziyade ahlakın güzelmeyi, bir hayat
tarzi olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, kalıcı, uzun soluklu bir
iktisat çizgisini ortaya koymamışlardır. O halde, sözlerini topbla-
yacak olursam, Osmanlı'da iktisat-ahlak ilişkisinde kapitalizmin
önünü tıkayan yolların en önemli İslâm tasavvufudur. Yani, İs-
lam Şeriatı değil, İslâm tasavvufu. Kapitalizmin önünü kesen, sa-
dece İslâm tasavvufu da değildir. Ikinci noktada, Türklerin As-
ya'dan Anadolu'ya getirdikleri ekonomi anlayışları var. Söylemeye
gerek yok bu, "taian düzeni"nden başka bir şey değil. Bu da etkisini
gösteriyor. Sonra, Selçuklu sonrası Anadolu'da yamalı boğa gibi
ortaya çıkan Türk beylikleri kendi arasında aile kavgası yaparken Osmanlı-
lar Bizans'a çatışmaya girişiyorlar. Ne de olsa Bizans on asırdan
fazla devlet felsefesini ayakta tutabilmiş bir büyük imparatorluk.
Hatta Toynbee'nin diliyle konuşacak olursak, sürekliliği olan bir
dünya medeniyetinde Eski Roma'yı Eski Yunan'a bağlayan çizide
çok önemli bir haka.

Z.T.- Bizans?

A.G.S.- Bizans. Bizans'a temasta Osmanlılar çok şey alıyor.

Bu temaslar sonucunda, iktisatla, iktisat ahlaklıyla ilgili olarak al-
dıkları en önemli davranış kalbi şu oluyor: "feodal ağalık şuru".
Biz Türkler, yemesini, yedirmesini, ikramı severiz. Bu Bizanstan
gelen bir hadise. Yani feodal ağalık şuru bu! Bizans'tan aldığımız
bu şururun diğerleriyle harmanlanması ve nihayet, Mehmed Genç
hocamızın da çok etraflı bir şekilde ifade ettiği gibi, bireyin üzerine
alanın devlet filozofisi, ya da biopolitik yapının ayakta tutan güç
bireyin kapitalistleşmesinin önündeki tabii engeller olarak görülmektedir. Fuzuli'nin dediği gibi, "Ne etseler ona şâkir, ne kulsalar
ona şâd." Bundan gerisi, işler Tanzimat'a kadar bu minval üzre
akıp gidecektir. Hepinizi saygıyla selamlarım.

Z.T.- Teşekkür ederiz. Efendim, Ahmet Bey bize özellikle kapi-
talizmin öününe tıka不该ını ve bunun, özellikle İslâm tasavvufu
ile gerçeklestigi vurguladı. Bunun yansısı Asya'dan gelen tala-
ca Bizans'la olan etkileşim sonucu feodal ağalık bilincinin oluşturma-
ğunu ve burların ötesinde, bireyin tizerine abanan bir güç olarak
devleti gündeme getirdi. Şimdi bütün burlar aslında bir ölçüde
sorgulanabilir gibi geliyor bana. Mehmet Bey'in vurguladıkları da
o doğrultuda. Yani normal reel arasındaki farklar. Acaba gerçekten
Osmanlı böyle miydi? Edhem'e dönerek bu soruyu önemlîmek isti-
yorum. Acaba kapitalizmden bu derli yoksun bir imparatorluk
muydu Osmanlı? Ya da diğer bir deyişle, bir çözümlme olayı oldu
mu Osmanlı'da? Bu yapının, özellikle 17-18. yüzyıldan itibaren bir
çözümlmesinden söz edilebilir mi? 16. yüzyilla, bir dünya ekonomi-
sinin oluşmasıyla birlikte bir bütünselne, globalleşme Osmanlı'yi
da etkilemedi mi? Yani Osmanlı bünyesinde de birikin bilinci
olosmadı mı? Diğer bir deyişle, adil fiyatın ötesinde bir piyasa fiya-
tin ortaya çıkmasından söz edebilir miyiz?

Edhem Elâmet- Teşekkür ederim. Evet, oradan başlayacağım.
Burada söylemen şeyle, aslında, aynı fikirde olmakla beraber, be-
ni rahatsız eden bazı noktalar var. Birincisi, Osmanlı: *insanu, homo
economicus* değil miydi? Yani gerçekten, para ve sermaye birikimi-
ne yönelik bir dürtüsü yok muydu? Görüyoruz, söylemen şu ki, ka-
pitализmin önünde ikinci büyük setten bahsediliyor. Bir tanesi: devlet;
devletin kendisi ve devletin birey üzerindeki tâhakkümü. Diğer
ise din ve özellikle din içinde, Sabri Ülgener'in de dediği gibi,
din'in seri tarafından veya klasik İslâm'dan çok tasavvufun belirli
bir şekilde kullanılması. Sabri Ülgener, net bir şekilde, tasavvufun
bir tâhakküm aracı olarak, küçük esnaf ve küçük burjuvanın üzे-
rindeki etkisinden bahsediyor. Burada beni rahatsız eden şu: Çok

ideal tiplerden bahsediyoruz. Yani, doğrudan doğruya, Osmanlıjn-sanunun *homo economicus* kimliğini reddetmeye kadar varıyoruz. Or-yantalist bakışın, Osmanlı tüccarına yönelik görüşlerine paralel du-şünüyoruz. Nedir Osmanlı tüccarı oryantasyonalist görüşe göre. Vakur bir şekilde dikkatinde oturup müşterinin gelmesini bekleyen, para kazanmak için herhangi bir efor saft etmeyen, işte fani dünya, işte rizk gibi şeylerle, her şeyi bir kadereciğe bağlamış, bir insan. Yani bu kadar basit olabilir mi?

Yani bu kadar farklı olabilir mi? Çünkü referansınız devamlı kapitalizm ve kapitalizmi doğurduğu için de Batı. Batı'daki, 16-17. yüzyıldaki gelişmeler, iktisadi büyümeye, yayılma, mercantilizm, v.s. Osmanlı gerekten, bu anlamda o kadar farklı mıydı? İslam dini, tasavvut dabilinde bile olsa; Osmanlı sosyal yapısı, lonaçalarıyla, es-naf organizasyonuyla, vesaireestyle ve hatta fiskalizmiyle, provizyonizmiyle, tradisionalizmiyle Avrupa'da gördüğümüz, Batı'da gör-düğümüz şeylerden o kadar farklı mıydı? Şimdi, bu devletin ta-numlanmasıyla başlayacağım. Gerçekten, Osmanlı'nın en büyük özelliği provizyonist, fiskalist ve gelenekçi olması. Fakat bunlar ne dir? Bunlar, bir meşruyet bağlamında söylenen, sarfedilen şeylerdir, bir ideolojidir. Gerçekten bu devletin hayatındaki en büyük ama-cı, toplumu belirli bir seviyesinde tutmak mıdır? Yani böyle altrüst bir devlet anlayışıyla mu karşı karşıyayız? Ve ayrıca bu tür bir davranış diğer devlet strüktürlerinde, özellikle Batı'da görülmü-yor mu? Şimdi birincisi, bennim gördüğüm kadarıyla, fiskal obse-syon veya fiskalizm, çoğu Batı devletlerinin oluşumunda çok önemli rol oynamıştır. Hatta, vergi toplama ve vergi sisteminde 15-16. yüzyıllardan itibaren görülen gelişmeler "modern devlet" in ortaya, çöknaçıyla doğrudan doğruya ilişkili bir olgudur. Devletin merke-zileşmesi ve Batı mutlakiyetinin gelişmesi ancak palâzlamakta olan monarşinin ülkenin tebaasını ve kaynaklarını etkin bir şekilde vergilendirilebilmesiyle mümkün olmuştur. Dolayısıyla, 16. ve 17. yüzyıllarda Batı devletleri de, çok net bir şekilde, fiskalizmi uyu-lamışlar ve direkt veya endirekt, her tür vergileri geliştirek mali güclerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Osmanlı örneğinde gör-düğümüz gelişmeye son derece benzeyen bu gelişmenin önemli bir farkı ise, sanurum, Batı'daki vergilendirmenin kral ile bazı ara grup veya kurumlar (kilise, şehirler, parlamentolar, asilzadeler v.s.) arasında mütemadi bir çekisme/pazarlık süreci içinde olmasıdır. Yani artı türünün vergilendirilmesi v.s.. O bakımından, özde Osmanlı Dev-leti'nin fiskalizminin ne kadar farklı olduğunu belki biraz daha et-rafıca anlamaya çalışmak gereklidir. İkinci, provizyonizm, yani bir

işecilik, beliri bir refah seviyesini sağlamak. Merkantilizme bile baksanız, buna "paternalizm" derler, böyle bir devletin reayaının veya sijelerin bir tatminine doğru, beliri bir tatmin politikasının güdüldüğünü Avrupa'da da görüyoruz. Bunun arkasındaki sebep, halkın refahını sağlamak değil, aksine devletin bekası için, beliri bir stabilitet için halkın nötralize edilmesidir. Aynı şekilde gelenek-cilik bir devlet felsefesidir. O bakımından, gelenekçi olmayan bir devlet düşünekte zorlanıyor. Yani devletin özünde, kendi ide-olojik çerçevesini ve kendi toplumsal yapısını devam ettirmek için bir dondurma hareketine gerekliydi. Devlet, özünde, dóla-rısysyla tabiatında yatan bir gelenekçilik ve herhangi bir yeniliğin redidir. Yani Avrupa'da, Fransa'da 1789 İhtilâlin'e bakacak olur-sak, bu bir devrimdir, bir sistemde değişmesidir, devletin, (ancient regime'in) sorgularını ve bütün ideolojik normaların altüst edilmesidir. Ondan sonra çıkan devletin derdi -beliri bir sorgulama momentumu, hareketliliği devam etmeyece beraber- kurduğu yeni düzeni muhafaza etmektedir ve dolayısıyla değişiklik set çekmektedir. Dolayısıyla, yanı gelenekçilik olsun, provizyonizm olsun, fiskalizm olsun, bu üçüncü galiba her devlette bir şekilde rastlamak mümkünün. Bunun özünde yatan, beliri bir tahakkümü mesru kılmak. Beliri bir tahakkümü, beliri bir halktan, üreticiden alınan vergi temelli, bir türlü artuk değer "extraction"unu meşru kılmak. Şimdi, dolayısıyla, bu çok daha ideolojik bir şey ve gerçekle olan ilişkisi çok farklı olabiliyor. Yani, Osmanlı'nın bu provizyonizmini biz bir re-façılık veya bir sosyal devletçilik, bir adalet sistemi olarak mu alacağız? Vergilendirilen, artuk değer alınan üreticinin taham-mül seviyesinin tespit edilmesi ve o tahammülin aşılmamasına dikkat edilmesi mi? Aynı seye gelebilir, ama baktır açısı çok farklı ve orada devlet sosyal olmaktadır çıkışor, negatif bir şekilde, herhangi bir tepkiye karşı koyabilmek için, herhangi bir tepkiyi etkisiz kılmak için böyle bir ideoloji kullanmak zorunda. Zaten kendine adil demeyen bir devlet de düşünümemiyorum. Devlet ne kadar gayri adil olsa, ne kadar adaletten uzak bir tutumu olsa, herhangi bir se-kilde bu devlet adil değildir türünden bir söylemle ortaya çıkacağını savunuyorum. Dolayısıyla, burada asıl bahsettiğimiz, bir ideolojik boyut ve ideolojik olarak oluşan bir yapının meşrulaştırılması ve hazmettilmesi ve devamının sağlanması. Şimdi; o açıdan bakacak olsak; Avrupa'da çok farklı bir şey yok. Avrupa'da 18-19. yüzyı-la kadar devletin derdi gücü, halktan, üreticiden alabileceğini türün fazlasının veya finans kaynaklarını mümkün olduğu kadar maksı-

mize etmektedir. Aynı şekilde, mümkün olduğu kadar halkı nötralize etmeye çalışacaktır. 17.-18. yüzyıl Fransa'sına baktığımız zaman, devletin en önemli politikası, belirli bir gelenekçilik içinde, bütün oluşan yapıları, ücretinde mübadelede, alıcıya, vesairede olsun, yerinde tutmaktadır. Fakat devlet içinde, hükümlen sunuf diyebileceğimiz, tahakkümü organize eder bir sunuf içinde, belirli imtiyazların oluşturduğunu görüyoruz ve onlarla devletin ideolojik yapısının, parazit gibi bir esneklik üzerine kurulu, ideolojik tefsire girdiğini görüyoruz. Osmanlı'da da bu böyledir ve Osmanlı'da askeri sınıf diyebleceğimiz sınıf, kendini büyük ölçüde devlette eşleştiriyor. Ideolojik söylemede, her ne kadar askeri bir memur statüsünde ve diaconiyle devlete hizmet veren ve hizmetine nispetle ödüllendirilen veya cezalandırılan bir araç olarak gösteriliyorsa da, aslında devlet adamı veya askeri sınıfı ait insan, kendini devletin sahibi, söyler. Dolayısıyla, devletin elde edebileceği her türlü kaynaklar üzerinde bir hak iddia etmek durumunda ve asıl sermaye birikimi orada. Sarayıvorum...

Z.T. Mülkiyete girebilir misin biraz da? Yani Osmanlı'da mülkiyet ilişkileri? Mülkiyet, yani özel mülkiyetin ...

E.E.- İşte özel mülkiyette bir tıkanma var. Özel mülkiyette, özellikle toprak mülkiyetinde bir tıkanma var ve doğrudan doğruya özel mülkiyete geçirilmesi ya bazı istisnai durumlarda, İşte "malikanе-dívâni" sistemiyle veya vakıf yoluyla sağlanabiliyorsa da genellikle miri statü herhangi bir şekilde sorgularımıyordu. Fakat *de facto* baktığımız takdirde, yani filiyata baktığımız takdirde, ilittizam olsun ve ilizzamın daha geliştirilmiş şekilde malikanenin amaci, önünde sonurda özel mülkiyet türründen bir mülkiyetin oluşturulması. Özel mülkiyete benzer veya en azından özel mülkiyetin sağlayacağı türden yararların doğrudan doğruya şahıslara intikal etmesini sağlayan bir hile-i şeriye bir bakumdan. Doğrudan doğruya özel mülkiyet demeden, özel mülkiyet gibi bir kullanım sahası açılmış oluyor. Bu aslında Osmanlı gergeninin galiba temel noktası: Gerçek bir sermaye birikimine açılan hemen hemen tek yol devletten geçer. Yani devlet ile bir tesrik-i mesai ve devletin hükümlanlık ve tahakküm araçlarının kullanarak bir delegasyon veya bir üyelik yoluyla halktan veya genellikle üreticiden parazit bir şekilde, tıfeyli bir şekilde, vergilendirme yoluyla alınan kârlardır, alınan fiyans gücüdür. Yani Osmanlı'da, gerçek kapitalizmin gelişmesi şubakundan bir dereceye kadar doğru; ki ticari kapitalizm ve asıl fiyans kapitalizmi ötesinde kapitalist bir gelişme yok. Ve dolayısıyla bizim aslında, birkaç seviyeden bahsetmemiz gerekiyor, sanyo-

rum. Bu seviyede en alta, küçük üretici, zirai üretici olduğu gibi, bir de onun şehirdeki, "beledi" diyeyim, muadili olan küçük esnaf var ve hakikaten bu küçük esnaf, tevekkül ve belirli bir dini baskı yoluyla olmasa bile, önyü kapalı bir iktisadi hayat içinde yaşıyor. Yani sermaye birikimi için fazla bir gücü, iktidarı, kuverti ve devletle belirli bir ortaklıği yok ve dolayısıyla, bir kısır dönü içinde, sadece kendî ihtiyaçlarının ötesine geçmeye bir kullanım için üretim yapıyor ve bu üretimi lonca sistemi dahilinde, belirli bir kontrol altında yapıyor.

Z.T.- Neden?

E.E.- Neden? Gene ideolojiye gitmek. Lonca sistemi eşitlikçi bir sistem midir, yoksa gene bir tahakküm aracı mudur? Yani eşitlikçi olduğu kesin, çünkü belirli bir tesviye, aynı seviyeye getirmek, hekisi belirli bir limitin altına koymak gibi bir neticesi var. Fakat niye Osmanlı ile lonca sistemi arasında bu kadar, 19. yüzyıla kadar, hatta 20. yüzyıla kadar devam edecek olan bir aşk hikâyesi var? Sebebi, loncaların devletin ideolojik ve özellikle politik tahakküm, sosyal tahakküm amaçlarında çok yararlı bir şey olması. Çünkü sadece ekonomik bir boyut değildir, ekonomik bir araç değildir lonca. Lonca aynı zamanda sosyal bir kontrol mekanizmasıdır. Çünkü, şehir içinde üretici olan herkes, nüebur bir şekilde, kendi içinde kolektif bir şekilde devlette karşı sorumlu olan bir korporasyona gitmektedir. Bunun adı korporatizmdir. Bu, 20. yüzyılda Peronizm'de veya Mussolini fasizmine de görülen, başka şekilleryle, önünde sonda devletin toplum üzerindeki kontrollünü ve tahakkümünü delegasyon yoluyla ve kolektif sorumluluk izafesiyle, devletin hâle etmesi gibi bir şeyledir. Ve dolayısıyla, loncaların en makbul tarafı belki de bu tür bir sosyal kontrol mekanizmasını oluşturmaları. Ayrica tabii, daha önce de söylediğim gibi, ekonomik olarak, doğrudan doğruya fiyat tespiti ve narh sistemiyle devletin minimal bir fiyatın mal sürümünü politikasını da destekliyorlar. Ve bu da dediğim gibi, bir sosyal nötralizasyon sistemi olarak ortaya çıkarıyor. Şimdi, Osmanlı'daki fark nerede peki? Eğer bütün binalar aynı şekilde gelişiyorsa, Avrupa'da gördüğümüz türden daha çok devletle ilişkilenenlere, ilişkiye gerek bir sermaye birikimi ve dolayısıyla devlete bağlı bir sermaye birikimi oluşuyorsa, bunun neticesi, sermaye, Avrupa'da gördüğümüz türden daha çok devletle ilişkilenenlere, ilişkiye gerek bir sermaye birikimi ve dolayısıyla devlete bağlı bir sermaye birikimi oluşuyorsa, bunun neticesi, sermaye, Avrupa'da niye kuruluyor da, Osmanlı'da kuruluyor? Osmanlı'da niye kurulmadığının, galiba, devlette ilişkili bir problemi var. Din ile ilişkili problemi de, zihniyetin ötesinde din'in devletin politik meşru-

yet kullanımındaki haliyle ilişkili. Yani burada dikkatimi çekti: Genellikle Osmanlı geçmişini, Osmanlı mirasını "biz" kelimesiyle ifade ediyoruz ve bunu Türklerle tanımıyoruz. Şimdi, hoşgörü, eşitlik v.s. dedik. Ama aslında dini lejítimasyon, dini meşruiyet genelde İslamiyete bağlı. Şimdi bu, ekonomik ve sosyal hayatta, özellikle alt katmanlarda fazla bir problem yaratmamakla; belirli bir eşitlik yaratmakla beraber, devlete ortaklığın şartı İslam olunca, otomatik olarak nüfusun büyük bir kısmı, gayrimüslim olan kısmı devreden çıkabiliyor. Hier ne kadar ideal şekillerde, ideolojinin belirli bir seviyesinde, özellikle ekonomik ve sosyal yaşantıda eşit sayıliyorsa da, ki bu da pek doğru değil galiba, arada bir, hanı herkes eşit ama bazıları daha eşit türünden bir eşitlik var. Ama, politik tasarruf den-diği zaman İslamiyet bir şarttır. Ve devlette ortak olmak için, tabii devşirme zaten bir İslamalaştırma yoluya gayrimüslim olan mensenin reddine tekabül ediyor, İslam şart olunca politik ortaklık, politik tasarruf da en büyük sermaye birikini yolu olunca, nüfusun en etkin olabilecek büyük bir kısmı tamamen dışlanmış oluyor ve bu 18. yüzyılda özellikle ortaya çıkarıyor. Yani ne görüyoruz? Ermeni sarraflar mesela. Yani gayrimüslim nüfusun devlette ortaklığını aracı bir statünün ötesine geçemiyor. Yani devletin asıl politik aktörlerini finans ediyor. Ermeni sarraflar. Bu bir ortaklık oluyor, ama bu ortaklık onları filen devlette ortak yapmuyor. Dolayısıyla, hem ceremesini çekiyorlar, çünkü finanse ettikleri insanlar düşündere oralar da düşüyorlar, bir de doğrudan doğruya kendi sermaye birikimlerini daha sağlam bir temele oturtmak için gerekli olan politik gücü elde edemiyorlar. Bunun sonucunda gayrimüslim nüfus içinde belli bir sermaye birikimi, hatta beiri bir burjuvalaşma, devlette akıyor. Eğer sarraf devlette almasının istemiyoysa, pek bir seçenek kalıyor. Çünkü ekonomi bunu hazmedecek güçte değil: Bir seçenek kabiliyor, o da yabancı ticaret. Ve yabancı ticaret 18. yüzyılda, özellikle Avrupa'nın palazlamasıyla geliştiğe, bu gayrimüslim kesim yavaş yavaş, mecburi bir şekilde, devletin kendilerini dışlanması sebebiyle, bir bakımdan, bir komprador burjuvazı statüsüne itiliyor. Ve dolayısıyla, devlet kendi içindeki bir üretici gücü dış sermayeye kaybediyor. Dolayısıyla, din, özellikle Sabri Ülger'in dediği gibi, tasavvuf alt düzeylerde, yani sermaye birikiminin zaten pek fazla olamayacağı seviyelerde çok etkili olnakla beraber, asıl sermaye birikiminin başka tür açımlara yol açabileceğini seviyede, asıl problem politiktir. Devlette ilişkili bir problemdir ve dinin devlet tarafından bir ideojolojik unsur olarak kullanılmında görülmektedir. Sanırım devam edeceğiz. Onun içeri burada kesmeyi tercih ediyorum.

Z.T.- Evet, aslında ufak sorular halinde tekrar bir tur yapساك söyleyeyim. Mehmet Geng'e. Edhem bize, tıkanıklığın bir ölçüde millet sistemiyle bağlantısı olduğunu gündeme getirdi. Ahmet de, aslında gene Weberryen bir perspektifle faturayı dñe çekardı gibi geldi bana. İrlanda'da müteşebbis insanlar Katolikler. Rusya'da Kavan'da, çok daha girişimci bir müslüman unsur var. Şimdi, bu perspektiften baktığımızda, yani bu unsurlar, gerek din unsuru, gerek millet sistemi unsuru acaba bir tıkanıklık oluşturdu mu? Mehmet Bey'in koyduğu modelde zaten öyle bir sorun yok. Yani öyle tıkanıklık gibi bir sorunu yok Osmanlı'da görebildiğim kadariyla. Ama öbür tarafdan da bir birikim olayı, yani bir birikim tıkanlığı da yaşanıyor. Buradaki ilişkili bize açar mısın Mehmet?

M.G.- Üç ayrı görüş karşısındayız. Bireşimiz noktalar yok değil, ama birleşmediğiniz hatta birbirine zıt olanlar daha çok ve önenli görünüyor. Körlerin fili taumlamakla andırır tarzda görüler serdetmemizi bir bakıma tabii saymalar; çünkü gerçekten karışık bir devle uğraşıyoruz. Osmanlı meselesini bir seminer sohbeti içinde tümü ile halletmemizi hierhalde kimse beklemiyor, sanırım. Onun için zamaun elverdiği, öncüde, kimse'nin basını ağırtmadan, önemli gördüğüm birkaç nokta üzerinde durmakla yetinmeye çalışacağım.

Osmalı döneminde, İslamın tasavvuf yanını benimsendiği için gelişme yollarının tıkanmış olduğu tezine ekleyeceğim şudur: Osmanlılar Müslümanlardı, kendilerince ve kendilerine göre Müslümanlardır. Ana hatları ile profilinden çizgiler sunduğum düzene, İslamın manevi iklimi içinde inşa ettiler. Ancak kendileri dışında ve kendilerinden önce oluşan diğer İslam devletlerinden elbette farklıları vardır. Amaçları Ahiret ile Dünya arasında, Din ile Devlet arasında çagan koşullarına uygun, ahenkli ve dergeyi gözeteden bir düzende kurulabilemekti. Bunu yaparken izledikleri yolu tasavvufi olarak nitelendirmek mümkün kındır. Kurdukları düzene bu sebepten ilerleme yollarını tıkağınu söylemeye mümkün kındır. Ancak bu, eksik söylemendır; gerilemenin yollarını da aynı derecede tıkayan bir düzen olduğunu eklemek gerektir, diye düşünüyorum.

Osmalılarım Asya'dan beraberlerinde getirdikleri talan düzene ile yasadıkları ve kaltıcı, uzun soluklu bir iktisadi düzene kuramaları tezi, tarihin bize gösterdiği olgulara, pek uygun görünmüyor. Talan ile büyük ve karmaşık bir toplumu kısa vadede bile ayakta tutmak mümkün olmadığı için, bunu bir kenara bırakıyor ve asıl önemli olarak gerçekten uzun soluklu, kalkıcı bir iktisadi düz-

zen kuramadıkları iddiasını Osmanlılar için geçerli olup olmadığı konusuna biraz değinmek istiyorum.

Osmanlıların Kuzey-Batı Anadolu'da küçük bir beylik olarak 1300 civarında başlattıkları maceraun belirli bir sıra içinde kısaca hatırlanması bile bu konuda oldukça açık bir fikir vermeye yetecektir, sanıyorum. Osmanlılar ilk defa 1354 yılında Avrupa kitasına ayak bastılar ve yarınlı yüzyl içinde sınırlarını Tuna'ya kadar genişleterek kitaya yerlestiler. Timur'a karşı yenilgiye uğradıkları 1402'den sonra Rumeli'deki hükümlerini tamamen kaybettiler, kitadan adeta kovuldular. Ancak huzla toparlandılar ve kısa sürede Avrupa'daki sınırlarına yeniden kavuşuktan sonra 250 yıl boyunca, önce huzla, sonra giderek yavaşlayan bir tempo ile genişlemeye devam ettiler. Yavaşlamayı, bazen tarihçilerin gereğinden fazla büyütüp, Osmanlıların hayatı kaybı ile eş anlamlı sayıyor; oysa her "exponential" büyümeye, hemen bütün istatistik eğrilerinin başına gelen evrensel birolgudan öte bir anlam taşımaz. Burada önemli olan Osmannılmış Avrupa kitasında, Ankara Savaşı'nın getirdiği Perdelemesi, genişlemesidir. Bu genişlemeyi gerçekleştirdikleri dönemde, karşı kamptan, yanı Avrupa açısından bakarsak, görünen aksıktır: Avrupa, 1300 yıllarında, henüz gerçekleştiği Ticaret Devri'ni'nden başlayarak birbirini izleyecek bir seri değişimle harekete geçmek üzere olduğu çağın eşliğindeydi. Nüfus artışı kıtalarası, rönesans, reform, deniz-aspri hareketlemeye ve büyük keşiflerle kendi kabuğunu çatlatarak dünyaya häkim olma yoluna koymulan Avrupa, Hristiyan Avrupa, kendi ana kitasında, rakip dinin bayrağı ile gelip yerleşen Asya'lı bir irkın häkimiyetini tanumak zonaunda kalmıştır. Buna engel olmak için Avrupa'da gösterilen faaliyetleri, ittifakları, projeleri, seferleri, burada saymaya gerek yok. Osmanlılar, Avrupa'nın bu davetsiz misafirleri tıpkı asır süreldi genişleyerek yerleşmişlerdir kutaya. Daha sonraları, Avrupa'nın lehinde olan kaynaklarla alakalı dengenin çok açık ve kesin şekilde aleyhimize bozulduğu müteakip yüzyıllarda da, Osmanlı kitada kalmaya devam etmiş ve Avrupa'daki bütün imparatorluklara son veren 1.Dünya Savaşı'na kadar 600 yıl orada ve imparatorluk olarak kalmıştır. Bunu nasıl başardılar? Güçlü askeri organizasyonun etkili olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu onun görünen yanıdır. Asıl önemli böbübü, buzdağı gibi, askerlik-disi alanda aramalıdır. Din, dîl ve örf bakımından kendilerine yabancı, hatta düşman olarak tekkevven etmiş bir kampta yer alan milyonlarca kilometrekarelik bir alanda yaşayan milyonlara insana yüzyıllar süren bir

hükümiyeti kabul ettirebilmeli olmaları, etkili ve ömrünlü olduğu açık bir düzeni kurmuş olmaları ve yönetilenlerini bunu meşru kabul etmeleri: Osmanlı gücüne esas kaynağı ve karakteri budur. Bunu tânnmış Fransız tarihçi F. Brandel, kısaca şöyle ifade eder: Osmanlılar Rumeli'ye bir sosyal düzen getirdiler ve kitleler bu yeni düzeni bir kurtarıcı gibi benimsayarak eski ve rakip Avrupalı-Balkanlı düzenlere tereddüt etmeden tercih ettiler. Bunun bir kanutunu sağlamaya ve nüfus hareketlerinde bulunur. Geçen yüzyıllarda bu hareketlerin müteveffa Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi Doğu'dan Battı'ya değil, aksine hep Batı'dan Osmanlı ülkesine doğru olmuştur. Rumeli'nin hudut kesiminde çok sayıda halk kâtillerini hareketlendiren bu cazibenin yüzyıllar boyunca devam etmiş olmasının başlıca sebebi, şüphesiz Osmanlı düzenini tercih etmeleridir. Bu tercihin, kapitalizm ile milliyetçilikin dünyayı derinden sarıma başladığı 19. yüzyılda bile örneklerine bolca rastlamamız, Osmanlı düzeninin hayatıyetini, başarısını ve ömrünü göstermeye yetерli sayılmalıdır.

Bu kadar uzun süre, üstelik tarihin ters istikamette katastrofik denebilecek değişimlerine direnebilen bir düzenin tesadüfen ve kendiliğinden oluşmadığı da muhakkaktır. Osmanlılar sanksı, kendilerinden önce gelip geçmiş devletleri yüklemeye götüren muhtemel tehlike unsurlarını dikkatle ayıklayarak yavaş, yavaş, bir heykeltaş sabrı ve titizliği ile adeta ölümsüz bir düzeni inşa etmek istemiş gibidirler. Osmanlı tarihi ile ciddi olarak ilgilenen birçok tarihçinin paylaştığı bu izlenimi doğrular görünün bir olgu da şudur: Osmanlılar, kendileri de bunun farkında idiler ve bu sebepten kendilerine "Devlet-i Aliye-i Ebed-müddet" adını vermektedir. İslami tevazularına rağmen, tereddüt etmemişlerdir.

Osmannılmış Avrupa'nın temel unsurları ne idi, diye sorarsak, en karma ifadesi ile şöyle sıralamak mümkünür: Mirî toprak rejimi, millet sistemi, esnaf örgütlenme tipi, vakıfları, ana ikilemeleri biraz önceliği konusundan özetlediğim belirli bir iktisadi dünya görüşü ve nühayet bütün bu unsurları bir orkestra gibi yönetmek üzere oluşturmuş ırsı olmayan, meritokratik bir seçkinler kadrosu; Osmanlı dizisinin belirgin yapı unsurları buralardır.

Bugün böyle bir düzen ve devletin ortada olmadığına bakarak; "yanılıgın içinde idiler, ne kendilerini, ne de dış âlemde olup bitenin anlayamadılar ve kurdukları düzen de zaten ömrü, uzun soluklu bir düzen olsamaktan uzaktı" mu diyeceğiz? Bu çok kolayçı ve biraz ihsafi zorlayan bir eleştiri olur sanıyorum. Osmanlılar kendi çagalma ulaşan bütün siyasi bilgelik mirasını sizerek ebedi olacağını

düşündükleri sistemini oluşturan, Batı Avrupa'da doğmaya başlayan kapitalizmin ve onun üzerinde ivme kazandığı Pazarın, 18. yüzyıldan itibaren Sanayı Devrimi ile dünya tarihinin, ilk ziraat devriminden sonraki 10.000 yıllık döneminde benzeri olmayan, bütün tarihi ikiye bölecek olan değişmeyi elbette tamın edemediler. Ancak bu büyük değişmeyi, bizzat yaratınanlar da dahil olmak üzere kimse tamın edebilmis, değildi. Kimsenin bilmediği beklemediği bir büyük değişmeyi fark edememiş olmakla suçlanmaları da biraz insafsızlık olur, diye düşünüyorum.

Mamafih, Osmanlı Devleti hakkında bu söylediklerimden onu, tamamıyla kendine özgü, yönetimindeki halka, adalet, refah ve iyi-lik sunmakta başka motif taşımayan ve hiçbir bakından benzeri bulunumayan bir anka kuşu gibi algıladığım anlamda çok farklılaşmıştır. "Osmanlı Devleti" deyiminin kullandığımıza göre "Devlet" kavramına dahil olabilen bütün varlık birimleri ile pek çok ortak özellikleri bulunduğu da Peşin olarak kabul edilmiş demektir. Burada bu ortak özellikler üzerinde değil de, onu diğerlerinden ayıran, özellikle biraz fazla agrılık veriyorsam sebebi açıklar. Konumuz Osmanlıyı tanumak ve tanumlamaktır. Eğer konumuz devlet teorisidir, Osmanlı'dan söz etmemize hiç gerek kalmadı da konuşmamızı, tamamlayabiliriz. Konumuz olduğu için üzerinde durduğumuz Osmanlı'ya ait futum, ilke, değer ve ilişkileri belirtirken, bunları tek tek veya tüntü ile Osmanlı'ya, sadece Osmanlı'ya, özgü olduğunu düşünmeye de elbette imkân yoktur.

Osmanlı devleti tikel, bireysel bir olgudur; o bireyi tamamlarken aranan özelliklerin her biri diğer devletlerde de bulunabilir; bunda tanumlamamızı sakatlayan hiçbir nokta yoktur. Bu, robot resmi andiran bir ameliye gibidir. Sivri çene, mavi göz, silik kaş, yassı burun v.s. herkeste ayrı ayrı bulunabilir. Onun için robot resmi de bunlar o şekilde bir araya gelirler ki neticede, parmak izi gibi, üyesi tek olan bir sınıfı, yani bireye ulaşır. Öyle ki bireye bakan tanumlamayı hemen doğru bulur, tanumlamayı bilen bireyi görürmez tanır. Benim yapmaya çalıştığım da buna benzer bir ameliye dir. Osmanlı'nın, bir nevi teorik robot resmini denebilecek, modelini çakırmaya çalışıyorum, ki modeli bilen Osmanlı'yı tanısın, Osmanlı'lılığını gösteren modelli doğrudan, amacım bundan ibarettir.

Osmanlı ekonomisinin çeşitli sektörleri ile alakalı empirik gözlemleri, hareketle asgari üç ilkeye dayanan bir modelin bu anacaya yeterli olacağı düşündüm. Burada vakit olmadığı için ayrıntılar pek girmedim, ama bir iki makalede açıkladım bunları. Provizyonizm, Tradisyonalizm ve Fiskalizm olarak tesbit ettiğim bu üç ilke,

Osmanlı ekonomisinin içine yerleştiği genel çerçeveyi, matematik ifade ile bir nevi koordinat sistemini oluşturur. Binalar tek tek veya kısmen başka ülkelerde, başka çağlarda, her yerde, her zaman bulunabilen ülkelere dir. Osmanlılar bu ülkelerin ne mucidi, ne de yegane uygulayıcıları elbette değillerdi. Ancak Osmanlıların bu ülkelerde verdikleri ağırlığın dereceleri ve daha da önemli olanı kombin etme tarzları başkalarından belgin şekilde farklıdır. Mədlin en önemli ilkesi olarak düşündüğüm Provizyonizmi, konuşmada birkaç cümle ile özettedim. Anlaşılıyor ki birkaç cümle dəha eklemek gerekiyor. Provizyonizmin amacı, halkın memnun etmek veya susturnmak gibi gündelik siyasete bağlı değildir; ekonomiyi işler vaziyettede tutarak halkın yaşamamasını ve tabii halkla birlikte ordunun, bürokrasının, sarayın v.s. herkesin, külğa düşməden var olmaya devamını sağlamaktır. Bunu yaparken, halkın adalet içinde refahı da düşüntür. Ancak bu, siyasetin bir gereği olarak değil de, dinin emri olarak yapılr. Zira İslam'a göre halk, yöneticilere Allah'ın bir emanetidir (vediatullah).

Provizyonizm iç pazarda mal arzını yüksek tutmak üzere ihracatı engeller, ithalatı serbest bırakır. İç talebi karşılamadıkça bir malın ülke dışına çıkmamasını istemiyor, onu engelliyor ve buna karşılık ithalini iesvik ediyorsanz, o mal konusunda provizyonistinizin denekti. Bu anlanda provizyonizm her yerde, her zaman görülebilir. Geçmişte, sanayi-öncesi ekonomilerde, üretimin yetersizliği strütürel olarak zaman zaman karşılaşan bir problem olduğu için çeşitli mallar bakımından provizyonist uygulamalar da çıktı. Avrupa'da mercantilist politika izleyen ülkelerde bile bazı mallarda, mesela ham maddelerde, özellikle yerli sanayide kullanılan ham maddelerde, provizyonist olmak normaldi; buna, zaman zaman bazı gıda maddeleri de eklenirdi. Ama, mesela sunai mallarda böyle bir uygulama son derece nadirdi. Osmanlı'nın çağdaşı Avrupa ülkelerinde ve tabii Fransa'da da bazen gıda maddeleri, çok keşre hamıddeleri, provizyonist bir düzenlemeye tabi tutularak ithalatı serbest bırakılmış, hatta iesvik edilmiş, buna karşılık ihracatı engellenmiştir. Ancak pek çok nühai məməl ve mal için tam tersi politika uygulayarak ihracatı iesvik, ithalat ise tahdit veya yasak etmişlerdir. Çeşitli ülkelər, değişik zamanlarda, şu veya bu mal için provizyonist olabildiğine göre, Osmanlı'yı provizyonist olarak niteləmənin ne anlama vardır, diye sorulabilir. Buna, Osmanlı ticaret hayatı inceleyenler için verilecek cevap açık ve kesindir: Osmanlılar bütün mallar için, gıda-ham-mamul tərfi ki yapmadan, genel ve yaygın provizyonizmi 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına ka-

dar 300 yıldan fazla bir süre içinde kesintisiz olarak uygulanmışlardır. Çağdaşları arasında provizyonizmi böylesine yaygın, genel ve değişmez şekilde uygulayan ikinci bir ülke mevcut değildir. Ayrıca Osmanlı uygulamasında provizyonizm, yalnız dış ticarette değil, aynı zamanda iç ticarette de geçerli olduğu için iktisadi hayatı derinden etkileyen önemli bir faktördür. İşte bu sebeplerden onu Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temeline yerleştirilmeye layık bir ilke olarak düşündüm.

Tesbit ettiğim ikinci ilke gelenekçilik (traditionalism)dir. Geleneklerin korunması, sürdürülmesi her devlette her zaman, az veya çok, elbette söz konusudur. Geleneği, anlamını biraz genişleterek, bütün canlılar için, hatta Termo-dinamığın atalet (inerzia) prensibi ne benzetilebilirliği bakımından bütün fizik varlıklar için bile geçerli saymak nümkündür. O derece genişletmeden sadece sosyo-kültürel alanla sınırlı tutulduğu zaman da paradoksal karmaşalar içeren bir kavrandır. O kadar ki, bilim gibi, mahiyeti gereği sürekli değişen bir sahada bile "Bilim Geleneği"nden söz edili, hatta daha da paradoksal olarak "Değişme Geleneği" veya "Devrim Geleneği"nde bahsedilir. Bu derece karmaşık ve değişik soyutlama duzeylerine göre anlamı farklılaşabilen bir kavramdır gelenek.

Bu karmaşıklıklara girmeden, diyeceğim şudur: Gelenekçiliği gelenekten ayırmak gerektir. Gelenekçilik, çeşitli düzeylerdeki geleneklerin bir denet halinde sürdürülmesine ait tutarlı ve sistematik bir tutumu ifade eder. Gelenekler korunmalıdır, çünkü bunlar denemmiş "iyi" lerdır, değişme ise "kötü"dür düşüncesi Avrupa'da da geçerli idi. Ama modern zamanların başından itibaren "ilerleme" (progress) fikri doğup gelişikçe önce değişimini "iyi" olabileceğinin yarası yavaş da "değişmeye"nin kötü olacağı inancı benimsenmiş ve yerlesmiştir. Bu zihin ilkimi Avrupa'da bir kere oluştuktan sonra herhangibir değişime iyi sonuç vermediği hallerde bile, onu atıp yerine eskiyi değil de, diğer bir değişimden ikame edilmesi geçerli olmaya başlamıştır. Buna "değişme geleneği" de diyebilirsiniz. Avrupa'da ve tabii Eski Rejim Fransa'sında da modern zamanların başından beri çeşitli düzeylerde sürüp giden gelebekler arasına, az veya çok dirençle karşılaşan herhangi bir değişim bir kere girişikten sonra, bu değişme iyi veya kötü de olsa, sosyal sistemin bu değişmeden rahatsız olan kesimleri de, bu değişmeyi ortadan kaldırınmak yerine, bizzat kendileri değişerek uyum sağlamağa temayül ederler; hâkim olan trend budur. Sosyal sistemin değişme talebi ile değişme arzi arasında bir dengesizlik ortaya çıktı zaman Fransız Devrimi gibi patlamalar olur. Eski Rejim Fransası gelenekçi olduğu

için değil, aksine değişimeleri giderek huzlanan bir sosyal sisteme bu hızı yavaşlatmaya çalıştığı için devrimle karşılaşmıştır. Gelenekçi olsayıdı, muhtemelen devrimin olması da mümkün olmazdı.

Osmanlı dünyasında durum oldukça farklıdır. Burada gelenek, hukuki yapturnum gücüne kavuşturulmuş kurallar bütünüdür. İktisadi hayatın herhangi bir alanında gelenekten sapma, bir değişimlere yol verme yerine, değişimeyi ortadan kaldırarak eskiyi geri getirme iradesi häkimdir. İktisadi hayatın birçok alanında görüldüğümüz budur. Onun içindir ki eski, denemmiş ve alışılmış olanı vücutundan sağlık durumuna, değişimeyi de hastalık haline benzer sayyıormuş gibi davranışlarını ifade ettim. "Kadim olana uyma" zorunlulığı hukuki prensip hükümlündedir. Bu sebepten, gelenekçiliğin, modelin ikinci ilkesi olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Tabiidir ki, değişmeye kesirlikle kapalı bir sistem karşısında bulduğumuzu söylemek istiyor değilim. Değişme, Osmanlı döneminde da mevcuttu; ancak son derece zor, yavaş ve devamlı eskiye dönüş baskısı altında tutuluyordu. Osmanlı ekonomisinde surf gerekçilik dolayısı ile yaşamayı sürdürten kurum ve ilişkilerin kaynağı budur. Bu sebepten onları anlamak ve açıklamak için gelenekçilik ilkesinin hesaba katılması çok kere zorunludur.

Modelin üçüncü ve son ilkesi fiskalizmdir. Fiskalizmi, en genel ifade ile devlet hazinesine ait gelirleri mümkün olduğu kadar artırmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek seklinde tanumlayabilirsiniz. Devlet hazinesine ait gelirleri artırbilmek, ekonomide pazar ve para ilişkilerinin gelişme derecesine ve devletin ekonomi üzerindeki etki gücüne bağlıdır. Bu ikili faktörün birbirini güçlendiriyor. Ancak bu iki faktörün nüpsi konumuna göre uygulanmaya konular, fiskalizmin türleri ve dereceleri birbirinden önemli farklılıklar gösterir.

Osmanlıların çağdaşı olan Avrupa'da pazar ilişkilerinin genişliği ve hızı büyümlesi fiskalizme geniş bir manevra sahası vermiş tir. Pazar ilişkilerindeki genişlemeyenin de motoru olan iş çevreleri devlette az veya çok pazarlık gücüne de sahip bulundukları için orada fiskalizm bu iş çevrelerine ve iktisadi menfaat gruplarına zarar vermeyecek, hatta çok kere faydalı olacak şekilde esnekleştirilmiş ve şartlara göre değişen iktisadi politikalara alet olarak kullanılır hale gelmiştir. Kissaca, Avrupa'da fiskalizm esnek ve değişken bir nitelik kazanabilmisti.

Osmalı İmparatorluğu'nda ise pazar ilişkilerinin hacmi, çeşitli nedenden etkisi ile, genellikle düşük düzeyyeydi. Provizyonizmin esas kaynağı da bu hacim düşüklüğüydü. Ancak provizyonizm, bir kere yerlesiktiken sonra, bu hacmin artışı huzur yaşayalarak kendini doğuran şartları süreklişteren bir etkiye sahipti. Pazar ilişkilerinin hacim itibarı ile düşüklüğü ve artış hızının yavaşlığı fiskalizmi saha itibarı ile dar sınırlar içinde kalınma zorlamaktır idi. Bununla birlikte, devleti bu dar sınırlar da hapseden fiskalizmin niteliğini ve muhtevasını belirlemeye, Avrupa'dakinden farklı olarak, belirli ekonomik menfaat gruplarının pazarlık gücünü kullanarak etkili olmaları söz konusu değildi. İktisadi menfaat gruplarının baskısı ile değişen bir iktisadi politika alehine gelecek şekilde yarınlaşma tılamadığı için Osmalı fiskalizmi sert, katı ve değişmez bir nitelik kazandı. O derecede sert ve saf bir şekilde alıcı ki giderek her türlü iktisadi faaliyeti, daha ziyade getireceğii vergi geliri açısından değerlendiren ve otonom ötesini idrak edemeyen bir nevi "fiskosantrizm"e dönüştü.

Fiskalizm'in bu derecede sert ve saf şekilde uygulanamakta olması, ekonomide birçok değişmeleerin ve değişimlerin de kaynağı oldu, oluşturuğu için Osmalı ekonomisini çerçevelenmiş modelin üçüncü ilkesi olarak kabul edilmesi gerektiğini düşündür.

Üç ilkededen oluşan bu model, Osmalı ekonomisinin 19. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 300 yıl devam etmiş olan klasik dönemine ait bir çerçeve, matematik ifade ile koordinat sistemi hukmündedir. İktisadi hayat bu çerçeveye içinde şekillenmiş, yön ve muhteva kazanmıştır. Birçok iktisadi kurum ve pratiğin anlaşılabilmesi ve analiz edilebilmesi için bu ilkelere zihinde tutmak ekseriya zorunludur. Çünkü iktisadi hayatın ele alacağımız herhangi bir özel manzaraında bu ilkelere bazen bir, bazen diğer, çok kere de değişik dozarda her üçünün bir kombinasyonu belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bu ilkeleri bir ideoloji olarak nitelenebilir mi? Buna göre, ilkelerin zihin dünyasında, tekabülleri olduğu muhakkak; ancak bu, siyaset veya ideolojiden çok, dile benzetilebilecek bir tekabüldür. Çünkü bunlar Osmalı zihninin ekonomiye ait idrakının kategorileri gibidir. O kadar yaygın, derin ve geneldirler ki uzun asırlar devigeneden kalmışlar ve hiçbir zaman bilişli bir tartışma konusu da yapılmamışlardır. Bu özelliklerine bakarak zihniyet ile dünya görüşü arasında bir yere yerleştirmenin daha doğru olabileceği düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Z.T. - Evet, teşekkür ederiz Mehmet Bey. Kuşkusuz Ahmed'in

de bir dizi yanıt olacak. Bu arada, bir soruyu da ben, Mehmet Bey'in konuşmasından sonra araya sıkıştırıyorum: Acaba Batı'nınkinden farklı bir Doğu devleti sence var mı? Bu ayrı bir konferans konuşus tabii.

A.G.S. - Evvela şunu söylemeliyim. Ben insanımı, evvela tek tek, kendi davranış biçimleri içerisinde, ahlken, onu iktisadi madde den uzak tutan davranış kalıplarını, etki ve itaati altına alan insanın tasavvufundan bahsettim ve bunun da Kur'an ayetlerinin birbirinin içerisinde geçmiş müteşabili ayetlerden kaynaklandığını ve muhakkem ayetlere basaraktan mezhheplerin, müteşabih ayetlere basaraktan da tarikatların ortaya çıktığını söyledim. Orta Asya'dan Türklerin gelişsiyle Anadolu nasıl bir tarikatlar/fabrikası haline geldiye, ortaya çıkan iktisat ahlakının gerisindeki temel unsuru bulmuşuz demekti. Benzer şekilde, Orta Asya'daki Türk insanının içinde bulunduğu düzene de talan olduğunu söyledim. Ama kaçırıldan da lutta erdim: Mehmed Bey hocamızın bana cevap verirken, ben Osmalı'nın düzennin talan olduğunu söylememedim. Hatta bu başlıklı naçır çalışmamda o devletin iktisaden nasıl ayakta durduğunu göstermeye çalıştım. Bu noktayı özellikle ifade etmek istерim.

M.G.- Bir tek şey ilave edeyim müsaade ederseniz?

A.G.S. - Lütfen...

M.G.- Mezhep kurna işleri zaten bitmişti. Yani İslam'a ait bir mesaledi, Türklerle Osmalılara mahsus değildir.

A.G.S. - Değildir. Söyledim ben de.

M.G.- 13. yüzyılda içtihat kapıları kapılmış. Binaenaleyh anıca dernekler, tarikatlar değişik istikametlerde hareketlerini sürdürdü. A.G.S. - Şimdi devlet düzenine gelince. Çok güçlü: Devlet-ebed-müddet. Ya da eski tabiriyle, "ya devlet başa ya kuzgun lese." Atatürk'teki ifadesi de "Benim naçır vücutum elbet bir gün toprak olacaktı." Bu, onun kullugu gösterir herkes gibi. Fakat ikinci kısma geldiğimiz zaman, "Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktı" diyor. Demek oluyor ki değişen bir şey yok. Arada var olan bir süreklilik söz konusu. Politik toplumların ambalajı değişiyor, ama bıyopolitik yapı bence aynı. Şimdi ben, bu ne kadar, Zafer Toprak'ın sorusuna işık saçar bilmiyorum ama, konuyu iktisat alakundan kaydırıp, bir başka noktaya gelmek istiyorum. Türkiye'deki laisizmin kökenlerini ben Osmalı'da görüp gibi oluyorum. O da bahsettiğim mülkem ve müteşabih ayetlerde gizlenmiş, Sayet siz bir müslüman olarak mülkem ayetlere fazla abansanız, terazisi-

nun diğer kefesi yukarıda kalır ve siz kaba sofu olursunuz. Eğer ötekinde basarsanız, zindik olursunuz. Şimdi devlet bunu biliyor. Sadece ekonomiyi, Mehmed Bey hocamızın anlatığı gibi, inceden inceye tanzim etmüyor. Müşüman insanı, bu inanç sisteminde terazinin her iki kefesini ayrı düzeye tutmak istiyor. Şayet bunlardan biri ağır basarsa, hemen onun üzerine çullanıyor. Şimdi bundan harketle, görevbiledigim kadariyla, sosyal tarihümüzde 1535'li yıllarda, Pir Ali Aksarayının oğlu İsmail Mâşukî ilk kez bu dengeyi bozuyor. Yani işin tarikat tarafına fazla ağırlık veriyor. Politik toplumbundan fevkalade tedingen oluyor ve İsmail Mâşukî'yi katlediyor. Derken aradan geçen sekiz-on sene içerisinde bu defa, bir şeyhülislam, Mevlana ve Muhyiddin-i Arabî'ye hücum ediyor. O da dengeyi bozuyor. Şeyhülislam Çivizâde Muhiddîn Efendi bu görevinden Kanuni tarafından azlediliyor ve azledilen üç şeyhülislam. Şimdi buradan da anlıyoruz ki, devlet bahansı tutturmak istiyor. Osmanlı, Avrupa'nın kavgalı olduğu dönemde huzur içerisinde 16. yüzyılı tamamlıyor. Fakat, Akdeniz önemini kaybedip, ekonomik düzlem kapitalist eksene oturunca bu defa Osmanlı içe çekilmeye başlıyor. Bu bizim manevi iklimimize de yansıyor. Nitelikim, 1610'lu veya 20'li yıllarda, I. Ahmed döneminde, ilk defa şeriat-tarikat çatışması başlıyor. Kadizadeler bir tarafta, Sivasiler öbür tarafta. IV. Murad müdafahale edeyim derken, iş artık çırçırından çıkyor. Mutasavvıflar sonunda yavaş şunu aklediyorlar ki, artık inanç dentro hadiseamba bir şey. O da, Taur'unun, seçtiği kullarına bir ikramı.

Z.T.- Teşekkür ederim Ahmet. Şimdi son soruyu Edhem'e yönelikim. Bu fiskal kapitalizm dediğin olayın dışında Osmanlı'da bir ticari kapitalizm, özellikle "anâsur-ı gayrimüslime" kesimin bünyesinde böyle bir yapılmadan söz etmek mümkün mü? Özellikle 18. yüzyıldan itibaren, Osmanlı'nın bir ölçüde kendi kimliğinde de birtakım dönüşümlerin olduğu, bir başkalasum sürecine girdiğinden söz etmek mümkün mü?

E.E.- Tabii. Yani bence.

Z.T.- Daha sonra bu unsurların yitirilişyle birlikte, tamamen o yolu duşluor muyuz acaba? Yani öyle bir yapı vardı da, tarihten bir ölçüde o tür bir ekseni tamamen siliyor muyuz?

E.E.- Evet; simdi, Ahmed Bey'in biraz önce söylediğim bir şey dikkatimi çekti. Manevi iklimimize nüfuz ediyor dedi, ekonomik kapama, özellikle diengerin Batı'ya, kayması, Kuzeybatı'ya hatta kayması. ve Akdeniz'in güç kaybetmesi. Bu nedir? Yani gerçekten bu stereotiplere fazla güvememek gerektiği manasındadır. Yani,

sebebi dini evrinden veya şekli bile olsa dini değişimlerde görmekte, benim insiyakî olarak tercihim, bu dini değişimleri veya maneviyattaki değişimleri değiştiren ekonomik şartlara bağlamak. Onun bir göstergesi olarak görmek. Şimdi bu bağlandı, biraz önce sorduğunuz soru: 18. yüzyılda özellikle bir ticari kapital var mı? Var. Yani, bence Avrupa'yla özellikle İstanbul'da, yarışabilecek türden veya oradaki benzettilebilecek türden bir ticari kapitalizm var ve özellikle, çok hoş bir şekilde dediğiniz gibi, "anâsur-ı gayrimüslime" arasında, yani gayri müslim nüfus içinde, gördüğümüz şu. Yani bizim hep dediğimiz gibi 16. yüzyıldan itibaren entegrasyon başlıyor; Osmanlı yavaş yavaş dünya kapitalizminin, Batı kapitalizminin içine çekiliyor ve bir sömürgeleşme sürecine girmiş oluyor vs. 18. yüzyılda, hatta ikinci yarısında bile bakarsak, bu İstanbul merkezi gayrimüslim ticari grubun son derece güçlü olduğunu görüyor. Yani oraya gelen yabancı tüccar, coğuluğu yerli tüccarın koyduğu şartlara uyararak oyunu oynamak zorunda. Yani henüz öyle bir tabakkum, bir hükümlünlük ilişkisi yok. Hatta bu yerli, gayrimüslim ağırlıklı, ticari ve finans ağırlıklı kapitalist grubun Batı'ya belirli bir penetrasyonu, entegrasyonu (eşit seviyede, doğrudan doğruya bir entegrasyon) söz konusu. Yani bu, İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarın çoğuluğu, Amsterdam, Viyana, Livorno, Venedik gibi yerlerde, genellikle kendi ailesinden, ilişkide olduğunu ve gayet etkili ve rekabetçi bir ağı kurduğu bir sürü tişeri var. Dolayısıyla, entegrasyon vâisa eger, bu entegrasyon üçüncü tarafta. Yani bir bakımdan Osmanlı'nın yavaş bir yörüngeye girdiğini söylemek mümkün. Fakat diğer taraftan, özellikle belitti bir kapital, bir sermaye birliğine sahip olan bu kesim, aslında aynı şekilde Avrupayı penetre ediyor. Avrupa'yla birleşiyor. Bugün globalleşme gibi bir terim kullanılıyor. Globalleşme eninde sonunda odur. Yani ideal şartlarda, eşit bir şekilde bir ilişkinin kurulması dur. Halbuki, bugün globalleşmeden kastedilen eşitsiz, eşitsiz bir denge, yani Türkiye'nin, İstanbul'un gittikçe bir servis sektörüne, servis veren bir metropol haline dönüşmesi ve dolayısıyla, edilgen bir şekilde entegre edilmesi. Ama 18. yüzyılda gördüğümüz denge hâlâ eşit. Az çok eşit. Ama tıkanıkları yer, bu yerli ticari kapitale sahip ve finans kapitaline sahip olan insanlar bir devlete kavuşuyorlar. Fransız burjuvası 18. yüzyılda ne yapıyor? Parasıyla giydip politik ve sosyal yarım yapıyor. Yani; asıl oluyor, asaletiyi satıyor. Bir şekilde, sosyal bir statüyle bir politik statü elde edebilmek. Bizim gayrimüslim tüccarımız onu yapamıyor. Hep ikinci planda

kalmak zorunda kalmıştır. Kırılma noktası 18. yüzyılda ortaya çıktı. Çünkü 18. yüzyılda artık mukavemet edemiyor. O zamana kadar devamlı Avrupa türkçlarıyla rekabet içinde ve kendi lehine doğmuş bir denge içinde, kendi piyasasında aslında hakim olmuş. Ama 18. yüzyılda, özellikle devletin kendi zayıflaması sonucunda ve giderek kapitülasyonları kontrol edemez bir şekilde Avrupa'lı tüccara vermesi ve karşılığın kendi tüccarına vermemesi neticesinde bu yerli tüccar, artık mağdur duruma düşüyor. Rekabet edemeyecek bir zafiyet geçiriyor diyelim. Bunun neticesinde, öndeği iki opsiyondan biri şudur: Fransız burjuvazı gibi devrim yapmayı organize edebilmek için. Yani ne bir "États généraux"yu çağırıyor ne bir şey yapabiliyor. Dolayısıyla o tür bir örgütlenme yok. Onun için ne yapıyor, kaçıyor. En kârlı kaçış yolunu seçiyor ki, o da kapitülasyonların ve berat sisteminin ona sağladığı Avrupalı hukuki statüsüyle kendini Osmanlı Devletinin üzerindeki tahakkümünden kurtarmaya ve dolayısıyla bunun fiyatını olarak kendini Avrupa sermayesinin hizmetine vermek zorunda kalmıştır. Ve bizim Osmanlı burjuvazisinin ölümü orada ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda ise, endüstri devrinin sonucunda Osmanlı piyasasının tamamen talan edilmesi. O ayrı bir şey. Amâ burjuvazı ve sermaye- gruplarında sermaye birikimi sınırlandurma motifine bağlıdır. Pro-vizyonist olarak tasvif ettiğim ekonominin idamesi için zorunlu olan ithalat ve ihracat gibi büyük çapta sermaye gerektiren işlerde zaruri hallerde devlet sermayesini de kullanmakla birlikte, genel ve yaygın olarak devşirme tarzı diye nitelediğim yabancı sermaye- yi tercih ettiler. Kapitülasyonların, yerililere veya askeri zümre mensuplarına değil de, yabancılar tannmasının en önemli motifi budur. Büyük çapta sermaye gerektiren maliye-iltizam sektöründe de önce yabancılar, daha sonra da yerli azınlıkları tercih ettiler. Sermayenin bu sektörde yoğunlaşmasını ve orada kalmasını sağlamak üzere, bu sektörde mahsus olarak, İslami mevzuata rağmen, fakir aristokratik bir oluşum var. Bir aristokrasi oluşuyor; bu ne demek? Bir şekilde iktidar transferiyle, aile içinde iktidar transferiyle sermaye de transfer ediliyor. Buna vakıf da yardımcı oluyor. Belirli bir aristokratik yapıplanma da yardımcı oluyor. Dolayısıyla, aslında müslüman kesim son derece kâr bir sermaye birikimi yolunu, daha ha 17. yüzyılda daha uzun vadeli bir şekilde elde etmiş oluyor. Onun birden, bir İngiliz sanayicisi gibi bir atılma girmesini beklemek herhalde mantıksız olur. Yani orada da, ileriden geriye baktırmış verdiği distorsiyonla, "geri zekâlı adam" nye kapitalistligine di" türünden bir mantık olurdu ki, bu son derece yanlış olur. Fakat, tabii...

Z.T.- Bitir ama...

E.E.- Yo, yo, yani bu kadar şey...

M.G.- Edhem'in gizdigi tablo kısmen doğru. Yalnız biraz daha perspektifi genişletecek, sistem içindeki yerine koymak gerekir. Os-

manlı sisteminde, Batı'nın aksine, iktisadi gücün siyaseti güç'e düşmesi olgusu yoktur. Siyasal güçle ekonomik güç arasında karışıklı etkileşim Batı'da vardır; Osmanlı sisteminde bu, hemen tamamen, tek yönlüdür. Hâkim olan siyasettir. Siyasi sisteminde aristokrasının oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu isbasında tutabilmek üzere nesli ki devşirme usulünü benimsediler, benzer şekilde sermayeyi de, başına buyruk bir rakip veya siyaseti etkileyebilecek güç haline getirmemek üzere, devşirme tarzı bir yöntemle sağlamaya çalışılar, diyebiliriz. Sermaye birikimi konusunda, biraz önce söylediğim gibi, sivil müslüman veya gayrimüslim reaya sına kâr tahdidi getirmeleri, siyasi gücü kolaylıkla ekonomik güçe dönüştürebileceği için, birikim şansı çok daha yüksek olan askeri zümre mensuplarının mirasına el koymaları da, aynı mantığın içinde, siyaseti etkilemesi mümkün gruplarda sermaye birikimi sınırlandurma motifine bağlıdır. Pro-vizyonist olarak tasvif ettiğim ekonominin idamesi için zorunlu olan ithalat ve ihracat gibi büyük çapta sermaye gerektiren işlerde zaruri hallerde devlet sermayesini de kullanmakla birlikte, genel ve yaygın olarak devşirme tarzı diye nitelediğim yabancı sermaye- yi tercih ettiler. Kapitülasyonların, yerililere veya askeri zümre mensuplarına değil de, yabancılar tannmasının en önemli motifi budur. Büyük çapta sermaye gerektiren maliye-iltizam sektöründe de önce yabancılar, daha sonra da yerli azınlıkları tercih ettiler. Sermayenin bu sektörde yoğunlaşmasını ve orada kalmasını sağlamak üzere, bu sektörde mahsus olarak, İslami mevzuata rağmen, fakir aristokratik bir oluşum var. Bir aristokrasi oluşuyor; bu ne demek? Bir şekilde iktidar transferiyle, aile içinde iktidar transferiyle sermaye de transfer ediliyor. Buna vakıf da yardımcı oluyor. Belirli bir aristokratik yapıplanma da yardımcı oluyor. Dolayısıyla, aslında müslüman kesim son derece kâr bir sermaye birikimi yolunu, daha ha 17. yüzyılda daha uzun vadeli bir şekilde elde etmiş oluyor. Onun birden, bir İngiliz sanayicisi gibi bir atılma girmesini beklemek herhalde mantıksız olur. Yani orada da, ileriden geriye baktırmış verdiği distorsiyonla, "geri zekâlı adam" nye kapitalistligine di" türünden bir mantık olurdu ki, bu son derece yanlış olur. Fakat, tabii...

²⁾ Everett E. Hagen, "On The Theory of Social Change", 1962, Homewood,Illinois: Dorsey

bu mekanizmanın işlemesine ait objektif tenuel sağlamış oluyordu.

18. yüzyıldan itibaren, tedricen, büyündüğü görülen azılık sektörü içinde kalyor ve dışına taşmasına pek imkân verilmiyordu. Artan dış ticaretle birlikte «himayeli» denen tüccar grubunun doğusunda bu sınırlama birinci derecede önemli bir faktördür. Gidecek genişleyen bu grubu himayeli statüsünden kurtarmak artık zaruri hale gelince 1806'da "Avrupa Tüccarı" adı ile ayrı ve yeni bir imtiyazlı tüccar grubu halinde organize etme kararı verildi. Böylece sarrafların maliye-iltizam sektörüne bir de, (dış) ticaret sektörü eklenmiş oluyordu. Ama sistemin mantığı içinde kaldığı şuradan belli ki, aynı imtiyazlar, israrlı taleplerine rağmen müslüman tüccarlarla uzun süre tanınmamıştır.

Sermaye birikiminin hangi yerde, nasıl olacağı meselesinin oldukça karmaşık ve ekonomi-düşünceseli bağlantıları da bulunduğu için, Osmanlı siyasi sisteminin mantığı açısından nasıl görüne işaret edebilmek için bu kadar uzun konuştum. Teşekkür ederim.

Z.T.- Çok teşekkür ederiz efendim. Şimdi, aslında çok kısa bir süremiz kaldı, o nedenle birkaç soru alacağız. Sorularınız var mı? İZLEYİCİ- Efendim, öğrencigine göre faizcilik çok yaygın Osmanlı'da. Bir kere tefeciler var. Para vakıfları kuruluyor ve bu vakıfların paraları sürekli faizle işletiliyor. Yani sadece yabancılara, azılıklara tanınmış, bir ayrıcalık değil faizden yararlanmak. Herkes karınca kararınca bundan yararlanıyor bildiğime göre. Acaba yanlış mı?

M.G.- Hanumefendi lütfetler, eksigimize işaret buyurdular, teşekkür ederim. Ben sözü fazla uzatmamak için, mali sisteme faizin verdiklerini kısaca söylemekle yetindim. Faize izin verdikleri bir alan daha vardır, o da vakuf sistemidir. Bu iki alan arasında sadece faiz hadleri bakımından fark vardır. Vakıf sistemi içinde faiz haddi %10-15 arasında, düşük düzeyde tutuluyordu; mali sisteme ise %20-24 arasında idi. Devlet kontroli her iki alanda da vardı ve bu iki alanın dışında faiz yasaktı. Faizsiz kredi alıp verme, Osmanlıların deyimi ile "karz-i hasene" de yaygındı. Ancak kredi talebi karz-i hasene türündeki kredi arzından daima daha yüksek olduğu için, bu ikisini dengelemek, yani kredi açığını kapamak üzere tefecilik de zorunlu olarak oluyordu. Ama Osmanlı hukuku tefeciliği hiçbir zaman mesru kabul etmemiştir. İhtilaf vukuunda mahkemeler faizi tamamadığı için, riski çok yüksek olan bir kredi sektörü olarak kaldığı için burada faizler %25-30'dan başlar ve %100'e kadar

çıkabiliirdi. Meşru olmadığı için mi böyle idi, yoksa böyle olduğu için mi meşrütüyetin dışında tutuluyordu meselesi ayrı bir konudur.

E.E.- Pardon, ayrıca bir şey eklemek istiyorum. Avrupa'da da, 17. yüzyıla kadar, çoğunuyla 16. yüzyılın ikinci yarısı, 17. yüzyıla kadar faiz yasak. Yok demek değil, ama yasak. Bir bakımdan Protestan hareketinin başlıcı amaçlarından biri, faizi daha legal bir platforma oturtmak.

Z.T.- Evet, buyrun.

IZLEYİCİ- İktisattan uzak bir insanım ama, konușulanlardan anladığım kadariyla bir şey sormak istiyorum. Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, genelde hanum sultanlar yabancı kökenli ve gayrimüslim olmuşlar bildiğimiz kadarıyla. Bunun yanında, "İç oglanlığı" denilen bir sistem var ve bunlar, padışaların erkek sevgilileri ve daha sonra eğitilerek vezir veya bunun gibi çok önemli mevkilere getirilmişler ve yönetimde çok söz sahibi olmuşlar. Bir taraftan da, gayrimüslim insanların İslam'ı kabul etmeleri sağlanıyor. Böyle bir şey var. Fakat annesi gayrimüslim olan bir çocuk, ilerde padışan olacak bir çocuk, bilmem kaç yaşına kadar annesiyle birlikte yaşamış, o nun etkisinden ne kadar kurtulmuş olabilir? Bunun yanında ülkede sey var, ticaret daha çok gayrimüslimlere veriliyor, fakat çok da fazla kazanmamaları sağlanıyor. Kazandıklarının bir kısmını devlet alıyor. Diğer taraftan azılıklar, hakikaten sorun yaratmayacak bir grup. Bunlar da iktisadi açıdan çok fazla destekleniyorlar. Yani anladığım kadariyla, Osmanlı'da anlaşılmazı mümkün olmayan bir denge var. Yani, çok değişik kökenlerden gelen insanların oluşturduğu bir topluluğu, dediginiz gibi vergi çok az ama, herkesten birşeyler alıyorlar. Bir baskı ınsuruyla devlet yönetimi çok uzun bir süre. Ama bu biraz da teşadüf belki. Yani o zamanki tarihin, gelişmelerin getirdiği bir şey gibi. Ben şeyi merak ediyorum: Şimdi: Osmanlı doğmuş, imparatorluk devam etmiş ve çok konmuştur. Böyle bir şeyden geliyoruz biz Türkler olarak, Türkiye Cumhuriyeti olarak. Şimdi bunları göz önüne alarak, Türkiye Cumhuriyeti ne olacak sizce? Yani, niçin yabancılar Türkiye'ye, Osmanlı tarihine bu kadar meraklı? Çünkü merak ediyorlar. Bu tarihten öğrendiklerini sonuçta bizim üzerinde uygulayacaklar. İşte Amerika, Fransa, yani bütün büyük ülkeler. Çok önemli bir yerde yeriniz var Türkiye Cumhuriyeti olarak. Bu yüzden merak ediyor insanlar. Fakat biz onlardan önce kendi gelişimizle ilgili bir şeyler çıkartamaz mıyız? Yani bir adm öteye geçmemiz mümkün değil mi? Ve böyle bir yönetim tarzı, işte hanum sultanların daka

fazla arka planda aktif olduğu, işte herkesin yakın çevresini desteklediği, kayırduğu, işte faizler, kapkaçlar. Yani aynı düzen tamamıyla devam ediyor. Yani ben bunu merak ettim. Teşekkür ederim.

Z.T.- Bu Edhem'in ihtisas alanına giriyor.

E.E.- Birincisi hanum sultan değilidir, onlar kadın efenidir. Türkiye halkında bir şey söylemeyeceyim. Yani, Osmanlı mirası, sadecde Türkiye Cumhuriyeti'nin tekeline düşünen bence yanlışlıdır. Ve sanıyorum, aslında diğer mirasçılar redd-i miras yapmışlardır.

Ve niye redd-i miras yapmışlar? Çünkü, aslında belirli bir şekilde, 17., 18. yüzyıldan itibaren bir skleroz, bir kapanma ve bu kapanma İslâm'ın artik belirleyici bir unsur olması dolayısıyla, bir duşanma yaşamıştır. Dolayısıyla, dışyanan teddetmek, normal bir şey. Ama aslında Osmanlı'yı, sadecde Türkiye Cumhuriyeti'ne intendi etmiş bir şey olarak düşünmek bence yanlış. Onu özellikle vurgulamak isterim. İkinci, Osmanlı'nın emperyal tradisyonunda, genelinde bu devşirme olayı son derece önemlidir. Yani, bunu iç sevgileri değildir. Olam vardır, olmayan vardır. Ama devşirme çok önemli, çünkü devşirme bir nötralizasyon ya da bir kökten arındırma sürecidir. Yani devşirgeniz insan, teoride herhangi bir sıfırdan yaratıyorsunuz. Bu nedir, "social engineering", çok radikal bir şekilde insan yaratmak. Ve bu insandan devlete ve özellikle dışahun şahsına kayıtsız itaat bağlarıyla ilişkide bir insanı, tamamen diğer köklereinden kopararak meritokratik bir sistem oluşturuyorsunuz. Ama o meritokratik sistem çöküyor. Özellikle ekonomik kritizm etkisiyle, yani paranın, maddiyatın artık o kadar kendinden menkul bir şekilde, doğal bir şekilde akınamasıyla, askeri sunuf bu kaybunu tefaf etmek için, kendi kendine bir kurulma yoluna gitmektedir. Çünkü asıl, devşirmenin altında yatan bir kurutsuzluk veya kurumun şahıslarla tamamen bağlantısız olması. Yani, aslında "pure" (sağ) kurulması. İnsanın sıfır olması ve bu sistemin bozulması, insanın insan olarak ortaya çıkmasından kaynaklanıyor ve artık devşirme ancak sarayda, vesairede bir dereceye kadar devam edebiliyor. Ama asıl bürokrasiye bakacak olursanz, githkçe devşirme kökeni yok oluyor ve onun yerine aristokratikleşme diye biliceğiniz bir yapı oluşuyor. Aristokratikleşmeden tek farkı, belki, topak bazlı olmaması. Fakat eninde sonunda kapalı bir élit oluşuyor. Yani, o kan deveranı ve sıfırdan insan yaratmak, vs., çok mahdut bir şekilde devam edebiliyor ve o da, belirli bir aile, kan bağlıları, in-

tisap bağıları, vs., içinde oluşmaya başlıyor. Dolayısıyla, aslında bu devşirme olayı bile bir ideal tip. İdeolojide baskın olan, bir derece de Osmanlı'nın yürütülebildiği, ama sonradan kendiliğinden çöken bir sistem. Dolayısıyla, 19. yüzyıla kadar, böyle bir devşirme tizeri ne yaşamış bir imparatorluk olarak düşünmek, samıyorum, biraz yanılıltıcı olabilir. Ama genelde, emperyal görüşünde, yani devletin kaynaklarından, devletin istediği gibi, işine geldiği gibi yararlanması yatıyor. Bütün sörularımıza cevap olduğu, yani herhangi bir soruya cevap olduğundan şüpheliyim, başka sorular da vardır belki.

İZLEYİCT- Konuşmanın ilk turunda, Protestan hareketten doğan kapitalist ekonominin Müslüman Osmanlı'ya girmemesinin sebeplerini konuşmuştu. Fakat daha sonra, 18., 19. yüzyıldan sonra, devletin birtakım aznlik tacirlerine ticaret izni verdiği konusunda. Yani, demek ki, bir nebze de olsa, kapitalizm girmiştir. Yani, Osmanlı'nın yıkılışı için başka sebepler de arayamaz mıyuz?

Z.T.- Evet. Ahmet, bunu, sana yonetmiş bir soru olarak kabul ediyorum. Başka nedeler olabilir mi?

A.G.S.- Osmanlı'nın yıkılışında mı?

Z.T.- Evet.

A.G.S.- Bu çok zor bir soru.

İZLEYİCT- Veya kapitalizmin geçiş dönemi, Osmanlı'nın çöküşüne sebep vermiş olamaz mı? Yani, zaten bir çöküntü aşamasına girmiştir. Devlet çöküyor. Her taraftan saldırlar başlamış.

A.G.S.- Şimdi zannediyorum, burada Tanzimat, bir solukla sunma, "can ve mal güvenliği" anlayışıyla bir yeniden yapılanma arayışı. Fakat gene, görülebilıldığı kadariyle, bizim insanımızın bu ictisadi maddeden uzak kalışındaki boşluğu doldurun Gayrimüslimler oluyor. Yani Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler. Ve bir de, İtalyan asiller Levantenler. Boşluğu onlar dolduruyorlar. Bizim insanımızın fazla bir şeyi yok. Nitekim, bu işin farkında olan Sultan II. Abdülhamit, finans kapitale direnmek istiyor. Finans kapitale direnmek istiyor ama, işi Webergil manada kendi haline bıraklığı zaman ortaya çıkan ve günümüzde gelen tüccar sayıları Türkiye'de beş taneden fazlayı geçmiyor. Mesela Hacı Şakir, Hacı Mühiddin, Ali Bekir: Dikkat buyurun, "Hacı" Şakir. Yani Webergil manada dinne gösterdiği titizliği ekonomik hayâma taşımış. Hacı Mühiddin de öyle. Çünkü, 'bes vakıtla mukayyet olan bu insan, ekonomik faaliyetinde her şeyi defter etmeye çalışıyor. İttihatçılar, Abdülhamit'e muhalif ama, onun programını yürütmek istiyorlar. Pakt, böyle kendi hali ne bıraktığın zaman işin meyvalı olacağını bildiklerinden itihatçı-

lar bir program başlatıyorlar ki bugün halen o program devam etmektedir. Yani, yap-islet-devret dedikleri hadisinde, devlet güdü münde, hatta devletin analık yaptığı, vergileri sildiği, korumacı bir uygulama. Neticede devşime kapitalist tipi ortaya çıktı. Arkaadaşımızın Türkiye Cumhuriyeti'nin ne olacağına ilişkin sorusuna gelince: Ben buradaki konuşmanın bir yerinde şöyle söylemişim:

Nerden geldiğimize bakmalıyız, nereye gittığınızı anlayabilmemiz için. Dolayısıyla, bugünkü haliley, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün takılı benim için çok zor bir soru. Tanzimatla birlikte resmilenen, yasallaşan kapitalizm, ortada Türk kapitalistini buluyor, yani bir orta sınıf yok. Tohumu yok ki, ekeceksin, sulayacaksın. Bugün Rusya'nın, müteveffa Sovyetler'in de sorunu aynı. Orta sınıfın çıkması toplumun ana, rahiminde döllenmeye gerektir. Avrupa bunu çok başarılı bir şekilde, dört-beş yüzylde yapmış. Akdeniz'in batısındaki o çileli toplumlar bunu başarmış. Biz çileli bir toplum halinde yaşamamışız. Pek iddiyalı olacak ama, Türkler dünyadan en rahat milleti. Rahat, rehaveti seven insanlar. Bu haliley de, Osmanlı, Batı'daki dinamizme ayak uyduramadı. Benim görebildiğim, kadaryla, bir suç işlemi değil aslında ama, zannediyorum en önemli hatası maddedede varolan istidadın üzerine bilimsel manada gidememesi Osmanlı'nın sonunu hazırlamıştır.

M.G.- Bir şey eklememe izin verin. Siz söylediniz: Aslında, devletin ezici üstünlüğü ve bu üstünlüğü kullanış tarzı; esas problem budur.

A.G.S.- Evet.

M.G.- Türk insanının başka insanlardan bir eksigi yok. Kapitalizmin gelişmesine macerasını incelediğimiz zaman, bütün kapitalistik grupların arkasında hep devleti bulunur. Çok zor bir iş. Söylediniz bir tüccarın macerasını. Son derece zahmetli, belalı bir iş; onun içindeki ki devletin desteklenmediği bir kapitalizm hiçbir yerde yok. Türkiye de de devlet, aşağı yukarı şanlı sanedir desteklenme istikameti hittimmiştir ve yüz seneye yakundır kararlı şekilde sürdürülən des teklemenin sonunda Türk kapitalizmi de niyabet hareketlemiştir. Yani dünyaya çıkmıştır ve birçok alanda büyük bir dinamizmin içindedir. Yakından baktığımız zaman görünen odu. Gelecekte da ha büyük başarılar bekleyebileceğimizi, düşünüyoruz.

E.E.- Bir şey eklemek mümkünense.. Galiba kapitalizm yok tali ile rant kapitali arasında bir fark gözetmek lazımlı ve 19. yüzyılda Hamit, vs., dediniz. Hamit aslında bayağı büjuva bir sultan. Çünkü parasını, son derece rasyonel bir şekilde kullanıyor.

A.G.S.- Sultan Abdülhamit iktisat okumuştur.
E.E.- Ve speküasyon yapıyor. Osmanlı Bankası'nın arşivlerini tasrif ettiğim için biliyorum, o devrin büyük bürokratlarının mütahis portföyleri var. Şimdi bunlar kapitalist değil mi? Kapitalist. Ama herhangi bir üretici güç üzerinden, üzerinde bir kapitalizm oturmuş değil rantiyeler. Fark bu.

A.G.S.- Bu açıklamaya, afedersiniz sözünü böülüyorum, Zafer'in sorduğu mülkiyet kavramına da zannediyorum ışıklar salıyor. Şimdi bizde kapital teçhizati yok. Çünkü Osmanlı toplumu bir reyn üzerine abanıyor. "nev-icat" yasak. Üzgünüm, gerçek bu kala emek kalıyor. Emeğin durumu ise şöyle: Hudut boyalarında asker, tarlada rençber, şehrerde ırgat, devlet kapsamında bol sırmalı apoletli, askeri bürokrasiye mensup. Bürokraside ise "katibim" tipinde. "Katip" tipolojisinin amacı bürokrasının merdivenlerini tırmanmak. Dolayısıyla Cumhuriyet'e intikal eden bu yapı içerisinde kapital birikimini gerçekleştirebilmek için evvela maddeye dokunabilmek lazımdır. Biz daima madde ile mesafe olmuyoruz. Bizim en büyük ayıbımız, maddeye karşı işlediğimiz suç bu olmuş. Vücutumuza dokunamamışız. Hekimlik mesleği gayrimüslimler tarafından dan götürülmüş. 19. asırın sonu ve 20. asırın başlarına baktığımız zaman, müslüman doktorlar yanunda müslüman Türk eczanesinin kurulması yeni yeni başlıyor. Ve yavaş yavaş 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra receteler yazlıyor. Peki üçyüz, beşyüz sene evvel hangi hastalıktan ölüyordu insanlarımız? Bunu bilmeyiz. Soruları yok. Kisaca kendi vücudumuza dokunamıyor, teships yapamıyoruz. Dolayısıyla, kapital teçhizati, kapitalde birikim, kapitalın yenileme süreci; böyle bir hikâye yok. Yani Osman Gazi zamanı ve II. Abdülhamid'e olan 575 sene içerisinde, Anadolu'da, topraklarım, sabanın herhangi bir evrimi yok. Dolayısıyla, bizim maddeye karşı islediğimiz ayıp Cumhuriyet'le birlikte çözülmeye başlamıştır. Emeğin kalifiye olması, bir yere varması, hatta örgütlenmesi, gene, Cumhuriyet'le birlikte olmuştur. Buna tabii iş organizasyonu, teşebbüs ruhunu da getirmek lazımdır.

Z.T.- Efendim, öntüntüdeki aylarda dört kez daha bir araya geleceğiz. 1. Şubat'ta Osmanlı'da Kültür Kurunları'nda tekrar buluşmak üzere... Çok teşekkür ederim.